

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА
СОЦІОЛОГІЇ**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА В ГРОМАДІ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 07-211М групи

Спеціальності 231 Соціальна робота

Освітньо-професійної програми «Соціальна робота»

Валентина ПРОШЕНКО

Керівник: Світлана КОПИЛОВА, доцентка

Рецензент: Іван КРУПНИК, доцент

Херсон – 2020

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади розвитку соціального капіталу ..	9
1.1. Соціальний капітал: сутність, структура, функції.	9
1.2. Сучасні теорії розвитку соціального капіталу	17
1.3. Критичний аналіз результатів емпіричних досліджень стану соціального капіталу	21
РОЗДІЛ 2. Розвиток соціального капіталу засобами соціальної роботи в громаді	27
2.1. Соціальне партнерство в громаді як механізм збільшення соціального капіталу.	27
2.2. Узагальнення досвіду організації соціального партнерства державних, недержавних і бізнес-структур .	34
РОЗДІЛ 3. Реалізація підходу, заснованого на участі, у соціальній роботі з молоддю.	42
3.1. Особливості підходу, заснованого на участі	42
3.2. Сучасні моделі розвитку соціального капіталу громад	49
3.2. Методичні рекомендації лідерам громадських організацій щодо впливу на громадську позицію молоді	59
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	82
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету	
Додаток Б. Методика «Шкала соціальної довіри» Дж. Роттера (адаптована С.Г.Достоваловим)	
Додаток В. Вправи для тренінгової роботи з формування готовності молоді до участі у прийнятті рішень	
Додаток В. Анкета для визначення особливостей життєвої позиції молоді	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

НДО – недержавні організації

ОМС – органи місцевого самоврядування

ЗМІ – засоби масової інформації

ІГС – інститути громадянського суспільства

АРК – автономна республіка Крим

ЦСССДМ – центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

ВСТУП

Особливістю сучасного суспільства є потреба в інтеграції і сталому розвитку. На фоні наявної соціальної апатії у суспільстві все більш чітко виявляється тенденція посилення спільної діяльності. Передумовою стали події у Криму та на Донбасі. В умовах загрози люди солідаризуються і це дає шанси для змін. Але не завжди можливості використовуються. Управління соціальним розвитком має ґрунтуватись на знанні об'єктивних закономірностей відповідного процесу. Для забезпечення добробуту суспільства, підвищення рівня економічного і соціального розвитку, ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства виявляється важливим застосування теорій розвитку соціального капіталу.

Це позначилось на моделях соціальної роботи у громаді. Набуває поширення технологія активізації клієнтів, рух самодопомоги.

Одним із негативних наслідків системної кризи стало руйнування деяких форм соціального капіталу. Проблематика співпраці тривалий час знаходилася на периферії сучасної науки. Загострення соціальних проблем, недостатність ресурсів зумовлює актуалізацію проблеми оптимізації рішень, яка може бути вирішена в контексті теорії соціального капіталу, через упровадження моделей кооперації, наприклад, через організацію співпраці суб'єктів, залучених до вирішення проблем населення відповідної території (скоординовані зусилля); участь на ринку надання соціальних послуг організацій і установ різних форм власності. Отже, в умовах середовища, що змінюється й витрачає ресурси, зростає значення соціального партнерства.

Останні роки дослідники приділяють усе більше уваги проблемі розвитку соціального капіталу. Теоретичним фундаментом для цього є роботи класиків П.Бурд'є, Дж.Коулмана, Р.Патнема, Ф.Фукуями. Вони збагачуються завдяки теоретичним пошукам сучасних науковців, у тому числі Д.Галіуліна, Ф.Маїляна, Н.Жиліної, М.Магдєвої, О.Панькової, Л.Почебут,

А.Семенової, М.Яшкової, а також емпіричним дослідженням різних аспектів соціального капіталу (Н.Гордієнко, В.Новіков, К.Педько, І.Семків, М.Шеїна).

Поняття «соціальний капітал» стало предметом досліджень у філософії, соціології, економіці, соціальній психології. Водночас невирішеним залишається ряд питань. Науковцями розглядаються окремі аспекти даного феномену (довіра, соціальні мережі, очікування і норми), не забезпечуючи вивчення цілісності; досліджується вплив соціального капіталу на розвиток громадянського суспільства, економічне зростання, але ряд чинників, які впливають на розвиток соціального капіталу, залишилися поза увагою. Попередній аналіз наукових праць дозволяє стверджувати про наявність зв'язку між соціальною роботою і розвитком соціального капіталу. Це відкриває не тільки нові ресурси для соціальної роботи, а й реальні можливості розвитку суспільства. Ураховуючи актуальність проблеми й недостатню увагу до окремих аспектів вивчення, обрано тему дослідження: «Соціальна робота в громаді як чинник розвитку соціального капіталу».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Освітньо-кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.11.2019 р. № 4, від 20.10.2020 р. № 3) та наказом по Херсонському державному університету від 30.10.2020 № 1060-Д «Про затвердження тематики кваліфікаційних робіт (проектів) здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти терміном навчання 1 рік та 4 місяця другого року навчання денної форми у 2020-2021 навчальному році».

Мета дослідження: розробити інтегративну модель розвитку соціального капіталу на рівні територіальної громади засобами соціальної роботи

Завдання дослідження:

1. З'ясувати сутність соціального капіталу та побудувати його структурно-функціональну модель
2. З урахуванням концептуальних положень виявити чинники розвитку соціального капіталу в суспільстві
3. На основі узагальнення досвіду проведення емпіричних досліджень виявити суперечності, які обмежують оцінку стану соціального капіталу
4. Обґрунтувати можливості реалізації підходу, заснованого на участі, у соціальній роботі з молоддю на локальному рівні

Об'єкт дослідження: розвиток соціального капіталу територіальної громади

Предмет дослідження: технологічні засади розвитку соціального капіталу громади засобами соціальної роботи

Методи дослідження:

1) теоретичні: аналіз наукових джерел з проблеми – для уточнення сутності соціального капіталу, структурно-функціональний аналіз – для виявлення структурних і функціональних компонентів соціального капіталу; порівняльний аналіз – для з'ясування сутності й форм соціального партнерства; проблемний аналіз – для виявлення суперечностей і постановки проблеми удосконалення емпіричних досліджень соціального капіталу; моделювання – для створення моделі розвитку соціального капіталу громади.

2) емпіричні: метод узагальнення досвіду – для виявлення напрямів розвитку соціального капіталу в суспільстві; метод аналізу документів – для виявлення переваг і недоліків емпіричних досліджень стану соціального капіталу в суспільстві.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що: вперше розроблено інтегративна модель розвитку соціального капіталу на рівні територіальної громади засобами соціальної роботи. Дістало подальший розвиток: застосування підходу, заснованого на участі, для розвитку соціального капіталу територіальної громади засобами соціальної роботи;

розробка технологічних засад формування громадянської позиції молоді з використанням «дослідницької прогулянки».

Практична значущість: розроблено методичні рекомендації лідерам громадських організацій, які можуть бути використані з метою зміни громадської позиції сучасної молоді. Також матеріали можуть бути корисні керівникам органів управління виконавчої влади й місцевого самоврядування, керівникам соціальних служб з метою розвитку партнерських відношень, збільшення ресурсів соціальних служб й людського потенціалу.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях науково-дослідної соціологічної лабораторії (довідка про впровадження).

Робота пройшла апробацію на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт зі спеціальності «Соціологія», який відбувся в Запорізькому національному університеті у березні 2020 року.

Матеріали дослідження оприлюднено на науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених» 26 лютого 2020 р. Отримано сертифікат, що засвідчує участь у конференції

За результатами дослідження опубліковано три статті:

Прошенко В.Феномен соціального капіталу // Сучасні соціально-педагогічні процеси в Україні: тенденції, реалії, перспективи» (ПОЧУЄМО, ЗРОЗУМІЄМО, ДОПОМОЖЕМО), Випуск XI, Херсон, 2019, – С.28-30.

Прошенко В. Структурно-функціональна модель соціального капіталу» //збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених» Київ, 26 лютого 2020 р. КНЕУ – 327с..

Прошенко В. Результати дослідження стану соціального капіталу: індивідуальний і соціальний аспекти// Магістерські студії». Випуск 20 (2). – Херсон. ХДУ, 2020. – С.46-47

Результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.11.2019 р. № 4, від 20.10.2020 р. № 3).

Структура: робота складається зі вступу, 3 розділів, 8 підрозділів, списку використаних джерел (63 найменування), шести додатків. Обсяг роботи складає 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

1.1 Соціальний капітал: сутність, структура, функції

Необхідність розвитку соціального капіталу зумовлює звернення до уточнення сутності цього складного феномену. Постає завдання: на основі аналізу наукової літератури з'ясувати сутність соціального капіталу та побудувати його структурно-функціональну модель.

Перш за все необхідна чіткість у визначенні категоріального апарату. Поняття «капітал» є чимось об'єктивованим, вагомим, у той же час динамічним, таким, що розвивається, змінює форми [19, с.20]. Стосовно соціального капіталу не можна сказати, що він є об'єктивованим, оскільки належить одночасно людині і спільноті. Поняття «соціальний капітал» розглядається у політології, соціології, соціальній психології. У соціології воно позначає здатність та можливість соціальних систем надавати своїм членам доступ до різноманітних ресурсів та підвищувати ефективність спільної діяльності; у соціальній психології – пояснює психологічні корені розвитку суспільства та суспільних відносин, стан сучасного суспільства та його інноваційний потенціал [38].

Уперше поняття «соціальний капітал» увійшло в науковий обіг у 60-і роки ХХ століття у роботах Л.Ханіфан (Hanifan, 1916). Будучи педагогом, він обґрунтовував необхідність виховання у учнів доброї волі, симпатії один до одного, уміння налагоджувати соціальні відносини з людьми, які «утворюють соціальну одиницю» [61]. Автором використовуються поняття «дружба», «симпатія». Соціальні взаємодії розглядаються у межах сім'ї та общини [20]. Соціальний капітал розглядається як «значущі обставини, що впливають на повсякденне життя людей. Як приклад – доброзичливість, взаємні симпатії, дружні відносини. Джейн Джекобс (1961) використав

поняття соціального капіталу для позначення значущого фактору у контексті аналізу міського життєустрою та відносин між сусідами. Джерелом та формою соціального капіталу уперше були названі мережі (networks) [55]. Соціальний капітал є формою зв'язку людини зі спільнотою.

Один із авторів теорії соціального капіталу – французький соціолог П'єр Бурдьє («Форми капіталу», 1980) під соціальним капіталом він розумів «сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш або менш інституціалізованих відносин взаємного знайомства та визнання – іншими словами, з членством у групі [61, с.198]. Соціальний капітал – це дійсні та потенційні ресурси, що містяться у соціальних мережах як формі соціальних відношень (взаємних зобов'язань, визнання, підтримки). Обсяг соціального капіталу визначається широтою мережі взаємних зв'язків, якими розпоряджається індивід.

Ще одне тлумачення соціального капіталу представлено автором теорії раціональної дії, соціологом Джеймсом Коулманом («Капітал соціальний і людський», 1988). Він визначає соціальний капітал як певний вид ресурсу, доступний актору, що представляє сукупність елементів, які володіють двома властивостями: «вони, по-перше», складаються з кількох соціальних структур, і, по-друге, полегшують певні дії акторів всередині структури, будь то індивід або корпорація. У 1994 він визначає соціальний капітал як будь-який прояв неформальної соціальної організації, який виступає як продуктивний ресурс для одного або більше акторів [55]. Дана трактовка соціального капіталу використовується в економічній теорії, важливо, що він є особливим ресурсом, що доповнює та здатен заміщувати інші економічні ресурси, що веде до зниження виробничих та трансакційних витрат [9, с.225]. Розглядає соціальний капітал як груповий ресурс, але його освоєння та застосування відбувається на індивідуальному рівні.

Р.Патнем переконує, що соціальний капітал є одною з ключових характеристик організації суспільства, що сприяє розповсюдженню взаємної довіри та полегшує співпрацю людей у взаємних інтересах. «Соціальний

капітал – це зв'язки між індивідуумами, соціальні мережі та норми взаємності, які витікають з мереж. Коли довіра й соціальні добре розвинені, індивіди, бізнес, регіони процвітають» [61]. Соціальний капітал – це традиції соціальної взаємодії, що передбачають норми взаємності та довіри між людьми, розповсюдження різних добровільних асоціацій та залучення громадян у політику заради вирішення проблем співтовариства. Це сприяє народженню громадянського суспільства [19].

Американський соціолог японського походження Френсіс Фукуяма («Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity», 1995) приділяє увагу феномену довіри, підкреслює значущість соціального капіталу розвитку суспільства. На його думку, «соціальний капітал – це певний потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами. Він може бути втілений у найменшому базовому соціальному колективі – сім'ї, і у найбільшому колективі – нації». У 2006 характеризує соціальний капітал як норми, неформальні норми або цінності, довіра, які роблять можливим колективні дії в групах людей. Уважає, що накопичення соціального капіталу є причиною переходу економічних акторів від великих ієрархічних структур до гнучкої мережі дрібних підприємств, що більш ефективні у сучасних умовах [53].

Для розробки моделі соціального капіталу необхідне звернення до методології. Відповідно до системного підходу, система складається з елементів і зв'язків між ними, які утворюють структуру. Крім структурних виділяють функціональні компоненти, які характеризують систему в дії. Щоб побудувати модель проаналізуємо концептуальні положення.

Дж.Коулман виділив три форми соціального капіталу: зобов'язання, надійність та очікування; інформаційні канали; норми та ефективні санкції [18]. Зобов'язання близьке трактуванню норм взаємності; існувати у вигляді довірчої розписки як частини кредиту, який можна вимагати повернути у випадку необхідності; надійність середовища означає, що зобов'язання будуть виконані; очікування є характеристикою соціальної структури (є такі

де люди щось роблять один для одного, та такі де люди більш самодостатні). Інформаційні канали дають можливість одержання інформації, яка виникає у процесі соціальних відношень, встановлених для інших цілей; це дозволяє знизити вартість, трудомісткість та час набуття інформації. Дієва норма створює потужну або нестабільну форму соціального капіталу; вона існує як неписаний закон всередині колективу, що спонукає кожного жертвувати власними інтересами заради колективу [19]. Р.Патнем посилається на визначення Д.Коулмана, уточнюючи, що соціальний капітал має «риси соціальної організації, такі як мережі, норми і довіра, які сприяють координації та кооперації для взаємної вигоди [31].

На думку Р.Патнема соціальний капітал виконує функції: підвищення ефективності колективної діяльності – довіра, система зв'язків та норм поєднує людей і забезпечує дотримання прийнятих правил усіма учасниками; зниження трансакційних втрат – довіра та норми позбавляють від необхідності витратити зусилля та засоби контролю, щоб забезпечити дотримання людьми обіцянок; формування у людей «доброзичливого ставлення до інших» забезпечується вихованням в умовах взаємної довіри; забезпечення розповсюдження необхідної інформації, корисної для покращення економічних можливостей та більш повного використання людьми свого людського капіталу; покращення фізичного та психічного благополуччя людей завдяки наявності у них відносин взаєморозуміння та підтримки з іншими людьми [31].

У дослідженні соціального капіталу акцент робиться на соціально-економічній користі, яку індивіди отримують, беручи участь у групах з метою створення деякого ресурсу. Прагнення людей до об'єднання, створення общин обґрунтоване загальною вигодою. Якщо у людей немає стимулу примножувати загальне благо, у результаті страждають усі. Р.Патнем посилається на відому «дилему в'язня», яку називає дилемою колективної дії. Добровільна співпраця виникає у співтовариствах, у яких вдалося сформувати та успадкувати значний соціальний капітал у вигляді

норм взаємності та структур громадянського залучення. Соціальний капітал народжує тягу до співпраці, у той же час співпраця породжує соціальний капітал. Прикладом є неформальні ощадні інститути, що є на підприємствах та називаються асоціаціями взаємного кредиту [31]. П.Бурдьє зазначає, що завдяки соціальному капіталу, люди можуть одержати доступ до ресурсів партнерів, збільшувати культурний капітал через контакти з експертами, компетентними людьми, приєднуватися до соціальних інститутів, які пов'язані з присудженням нагород, звань, розподілом привілеїв [19; 38]. За П.Бурдьє існують форми соціального капіталу, які можуть мати і негативний ефект. Вони утворюються на основі функціонування формальних інститутів, визначаючи багато в чому характер застосовуваних формальних норм і санкцій [19].

Питання про позитивні наслідки, що виникають зі входженням індивіда у групу, розглядалися науковцями різних епох. У 1976 році Гленн Лурі у своїй роботі, вивчаючи причини різниць у рівнях доходів індивідів різних національностей, прийшов до висновку про значущий вплив соціального капіталу на рівень доходу [55]. Завдяки соціальному капіталу можна вирішити проблему неповних контрактів, а міцні соціальні зв'язки знижують втрати, пов'язані з проблемою «безбілетника» [20]. За Р.Патнемом вигоди від соціального капіталу люди отримують у формі високооплачуваної роботи, більшого морального задоволення від неї, більш високого статусу, задоволення від кращого розуміння оточуючого світу [38]. Наявність соціального капіталу дозволяє мати вигоди від кооперативної поведінки.

Функції соціального капіталу в суспільстві визначаються можливістю підтримання порядку. Американський соціолог А.Селігмен зазначає, що влада, панування та насилля на якийсь час можуть вирішити проблему соціального порядку, організації розподілу праці, але «вони не здатні самі по собі забезпечити основу для підтримання цього порядку у довготривалій перспективі [40]. Ф.Маїлян вважає, що соціальний капітал на макрорівні сприяє зниженню трансакційних втрат, пов'язаних з формальними

механізмами координації, завдяки зростанню довіри між агентами; полегшує особисті неформальні взаємовідношення між ринковими агентами, набуваючи особливе значення в реалізації інноваційних проектів, пов'язаних з великим ризиком; сприяє зростанню довіри між державою, бізнесом, профспілками та суспільством, тим самим сприяючи забезпеченню соціальної стійкості та економічному зростанню. Зростання довіри сприяє зростанню ефективності судових рішень та зниженню корупції [20, с.54-55]. Соціальний капітал позначається на стані всіх сфер життя. Він є фактором, що визначає характер не тільки міжособистісних, але і в цілому всіх соціальних відношень. Існує вплив соціального капіталу на розвиток людини, спільноти, культури, природи. Цей взаємовплив можна продемонструвати через встановлення взаємозв'язку між різними видами капіталу. Виділяють такі види капіталу: людський, соціальний, символічний, культурний, креативний [19, с.20].

За Р.Патнемом головну роль у соціальному розвитку грають громадські організації, що спонтанно розвиваються, причому цільові завдання на мають значення. Головне, щоб у їх функціонування не втручалася держава [32].

Згідно П.Бурдье, людина живе відразу у декількох соціальних просторах – культурному, науковому, економічному, політичному [6]. Види капіталу взаємопов'язані. Дж.Коулман аналізує вплив соціального капіталу на формування людського капіталу, а також господарське життя, економіку країни. Людський капітал впливає на фізичний [18]. І.Є.Дискін підкреслює, що соціальний капітал трансформується у культурний капітал. На соціальний капітал впливають інші форми – економічний і культурний [14]. Соціальний капітал також розглядається як передумова і наслідок державної політики. Р.Патнем (1993) досліджує вплив соціального капіталу на ефективність інститутів представницької влади (урядів); розглядає його через призму громадянських цінностей, громадянського залучення.

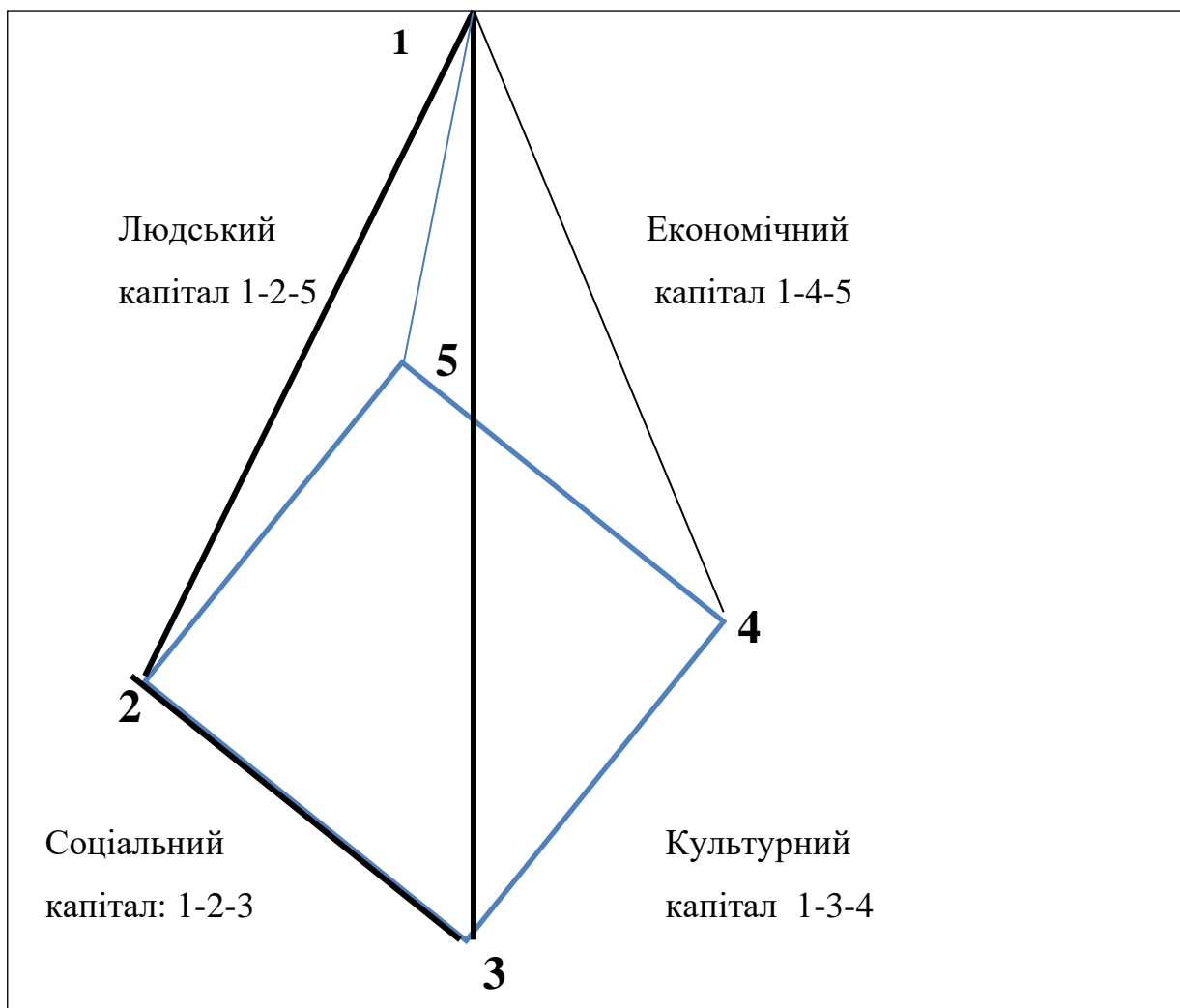

Рис.1.1. Взаємозв'язок різних видів капіталу

Ф.Маїлян зазначає, що розробка теоретичної моделі формування соціального капіталу сприяла б більш глибокому сприйняттю сутності суспільної організації. Але це досить важке завдання, пов'язане перш за все зі складністю та багатовимірністю категорії «соціальний капітал».

На основі системного підходу, з урахуванням розглянутих вище концептуальних положень, а також застосовуючи модель антропоцентричної системи, розроблену С.Копиловою, ми розробили структурно-функціональну модель соціального капіталу як підсистеми суспільства. Елементами даної підсистеми є: людина, спільнота, цілі (цінності). Властивістю людини є довіра, властивістю спільноти є норми. Між людьми утворюється зв'язок, який базується на взаємних очікуваннях і нормах; він може бути позначений як соціальна мережа, оскільки мова йде про

сукупність вертикальних і горизонтальних зв'язків. У моделі також необхідно виділити функціональні компоненти, які визначають розвиток соціального капіталу. Це рефлексія та самоорганізація, які забезпечують рух всієї підсистеми. Розроблена модель може бути представлена схематично (рис.1.2)

Отже, соціальний капітал розглядається як значущий фактор життя людей і спільноти, сукупність ресурсів, основа громадянського суспільства. Вибудовуючись на основі міжособистісних відносин (соціальні мережі), соціальний капітал має тенденцію до збільшення, що дозволяє побудувати його структурно-функціональну модель.

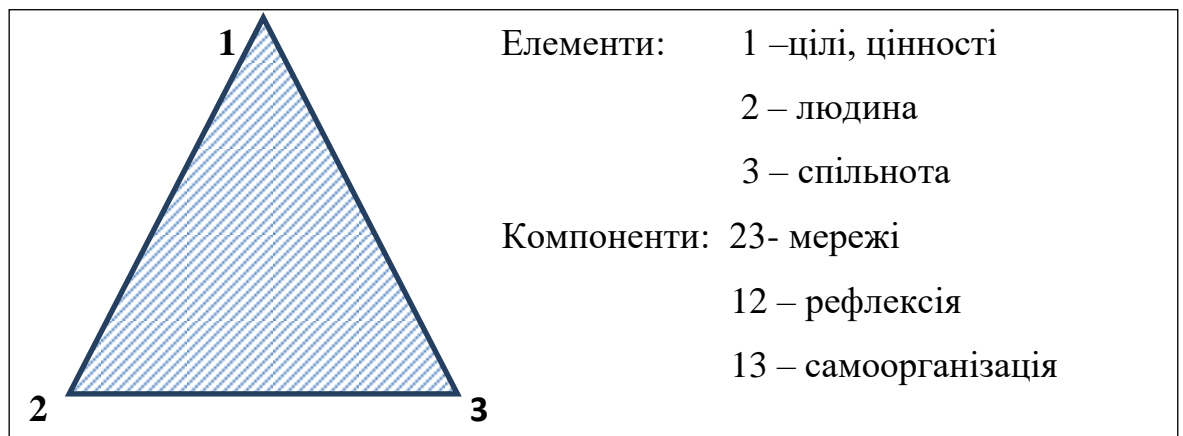

Рис.1.2. Структурно-функціональна модель соціального капіталу

1.2 Сучасні теорії розвитку соціального капіталу

Хоча поняття «соціальний капітал» увів Дж.Ханіфан, механізм його формування був розроблений автором не дуже глибоко. Подальші дослідження усунули цей недолік. Нарощування соціального капіталу за П.Бурдьє знижує значущість економічного капіталу. Не існує процесів, які розвивають одночасно обидві форми, – кожна володіє власною динамікою [6, с.66].

За Дж.Коулманом передумовами виникнення соціального капіталу є: особисті взаємовідносини між агентами, оскільки у процесі спілкування індивіди поступово узнають характер, звички один одного, що полегшує взаємовідношення та сприяє росту довіри; частота взаємодії, коли агент

упевнений в тому, що «контрагент» і у подальшому може «погасити» свої зобов'язання; наявність інституційних обмежень (норми, неформальні механізми примусу) [18]. «Спочатку соціальний капітал має акумулюватися. Потім почнеться покращення співтовариства. Чим більше люди вкладаються у спільну справу, тим потужніше буде соціальний капітал групи і тим значніше будуть дивіденди від соціальних вкладень» [61].

Соціальний капітал здатен не тільки накопичуватися, але і витрачатися. Відособлюючись від своїх сімей, друзів та сусідів, люди підписують менше петицій, є членами меншої кількості добровільних асоціацій, рідко зустрічаються з друзями. Тяга до надмірної автономності зумовлена рядом факторів: переформатування трудової діяльності, перетворення міського життя, вплив телекомунікаційних та комп'ютерних мереж, перегляд гендерних ролей (ниження інтересу до виборів, зменшення чисельності членів партій та профспілок, а також людей, що відвідують церкви). Нові форми громадської участі сфокусовані на «індивідуальному» початку, а не «суспільному»; популярні ті форми громадянського активізму, які не вимагають фізичної участі або присутності: підписання електронних петицій, онлайн-голосування. Це явище називають «приватизацією соціального капіталу». Воно є загрозою суспільній солідарності [61]. За допомогою цілеспрямованих суспільних зусиль його запаси можна відновлювати.

Американський соціолог А.Портес виділив 4 механізми формування соціального капіталу: ціннісна орієнтація – стимулює поведінку, людина починає керуватися не тільки егоїстичними мотивами, а й принципами моральності (ціннісна орієнтація сприймається як ресурс); безпосередній соціальний вплив – необхідно дотримуватись певних правил для досягнення цілей; обмежена солідарність – соціальна поведінка, яка орієнтована на групу; виростає не з ціннісної орієнтації або індивідуальних взаємообмінів, а з ситуативної реакції соціальної групи, що зіштовхується із загальними проблемами; фактором, що цементує капітал такої групи, є зовнішній тиск

на неї; вимушена довіра – вважається, що довіра породжує впевненість у тому, що порушник буде притягнутий до відповідальності, а система заохочень та санкцій змушує людину дотримуватись норми.

Е.Глейзер запропонував теоретичну модель формування соціального капіталу. Він розрізняє індивідуальний та суспільний соціальний капітал. Особистий соціальний капітал – це сукупність соціальних умінь (якостей), які підвищують рівень «віддачі» індивіда у процесі взаємодії з іншими людьми (особиста харизма, здатність до спілкування); вони можуть бути вродженими і набутими. Фактором накопичення соціального капіталу є освіта. Вона сприяє накопиченню певної кількості інформації та засвоєнню правил соціальної взаємодії. Соціальний капітал накопичується у невеликій групі людей у процесі частої взаємодії. Роки навчання з цієї точки зору у найбільшій мірі сприяють накопиченню соціального капіталу та формуванню ментальних моделей. Участь у соціальних мережах приводить до виникнення зовнішніх ефектів. У результаті суспільний соціальний капітал має інший якісний зміст, ніж сума індивідуальних капіталів, тобто спостерігається ефект «соціального мультиплікатора» [20, с.56].

Інша проблема – джерела соціальних зв'язків, що генерують соціальний капітал. Групу, що вступає у соціальну взаємодію, можна трактувати широко: складається з одної особистості або з суспільства в цілому, у межах національного або світового господарства. Тому соціальний капітал може існувати у формі індивідуального, групового, національного, інтернаціонального. Соціальний капітал втілюється в окремих людях, у різноманітності їх соціальних зв'язків. Виникає проблема переходу суспільної взаємодії у формі соціального капіталу від нижчого рівня до вищого, таким чином соціальний капітал існує у вигляді ієрархічної системи. Така постановка проблеми доводить, що соціальний капітал створюється та розвивається шляхом внутрішніх змін [41]. Це положення підтверджує правомірність розробленої нами структурно-функціональної моделі.

О.В.Панькова, Д.Л.Галіулін розглядають довіру як інструмент формування соціального капіталу. Д.Л.Галіулін вказує на роль довіри у конструюванні горизонтальних та вертикальних суспільних відносин. У першому випадку, довіра бере участь у формуванні групових ідентичностей (усвідомлення загальної причетності до якогось колективу, співтовариства), нових відносин співпраці та солідарності, різноманітних форм громадських асоціацій (суспільні та ініціативні рухи, політичні партії, клуби інтересів, етнічні асоціації, релігійні деномінації, групи взаємодопомоги тощо). Хоча громадянські асоціації можуть бути побудовані з урахуванням різних організаційних принципів, членство в них визначається загальними уявленнями, добровільністю у прийнятті певних зобов'язань та взаємною довірою. Тим самим, довіра сприяє відтворенню соціального капіталу [9]. Довіра розглядається як природне почуття індивіда (А.Сміт). Довіру можна розглядати як матрицю соціальних інтеракцій, що «цементує» механізм взаємодії на свідомих та інтуїтивних рівнях соціальних відносин. Необхідними формами довіри у межах діяльності особистості виступають співпричетність, солідарність, співпереживання, спільна дія, співпраця людини з людиною.

Довіра демонструє характер та розвиненість соціального партнерства як на рівні суспільстві, так і окремих його сфер на основі міжособистісної, міжгрупової, міжінституційної взаємодії, що покликане забезпечити узгодженість, стійкість життєдіяльності соціуму. Довіра виступає способом накопичення соціального капіталу, основою соціальної згоди. Саме довіра (за критеріями глибини, якості, довго строкості, багатовекторності, взаємовигоди) формує орієнтацію, здатність, бажання та готовність до балансу соціальних інтересів, до співпраці, діалогу, партнерства, асоціювання. Головним фундаментом, ядром феномену довіри виступає принцип відповідності суб'єкта і об'єкта, прямого та зворотного зв'язку між ними. Дотримання принципу відповідності є основою посилення та росту довіри до сакрального рівня (віри). Процеси сакралізації та наростання

релігійності у суспільстві доводять, що в основі довіри лежить перш за все віра, що довіра по відношенню до віри вторинна, похідна. Відновлення суспільної та особистої довіри до будь-яких соціальних інститутів можливе тільки на ґрунті відповідності, на основі відновлення принципу еквівалентності [9]. С.Дьянков розкриває взаємозв'язок довіри й ефективності судових рішень, корупції. Будь-яке суспільство стоїть перед вибором того чи іншого виду організації, яка визначається інституційними можливостями. Становище інститутів залежить від накопиченого соціального капіталу: чим вище накопичений соціальний капітал, тим переважніше для суспільства альтернативні інституційні можливості.

Результати емпіричних досліджень переконують, що освіта є передумовою соціальної активності впливає на ступінь залучення громадян до політичних процесів, забезпечує суттєві зовнішні позитивні екстерналії. Кумулятивний ефект виникає у випадку, коли характеристики соціального оточення та освітнього рівня особистості взаємодоповнюють один одного. Політична активність залежить від відносного ефекту освіти, а пізнавальні здатності залежать від власного рівня освіти. Високий освітній рівень сприяє створенню атмосфери довіри, що самовідтворюється, віддача від якої зростає з ростом середнього освітнього рівня громадян країни. Високий рівень довіри, зумовлений освітнім рівнем, знижує видатки примусу до виконання обов'язків та втрат контролю. Але авторами (Н.Найя та співавтори) не виявлено, за допомогою якого механізму здійснюється цей зв'язок.

Таким чином, якщо фізичний капітал створюється у процесі виробництва, людський капітал – у процесі накопичення знань та досвіду, то соціальний капітал формується у взаємодії між людьми, секторами, інститутами. У ході укріплення суспільної солідарності генерується деяка якість – соціальний капітал, що робить соціум більш пристосованим до вирішення різноманітних завдань.

1.3 Критичний аналіз результатів емпіричних досліджень стану соціального капіталу

Традиційно емпіричні дослідження соціального капіталу були спрямовані на оцінку його стану: аналізуються окремі аспекти явища, а не соціальний капітал як цілісність. Подальший рух у напрямі дослідження соціального капіталу зумовлює необхідність рефлексії попередньої діяльності, критичної оцінки здобутків і обмежень. Мета дослідження: виявити переваги й недоліки існуючих підходів до емпіричного дослідження стану соціального капіталу.

Гіпотеза дослідження: 1) складність феномену, що вивчається, зумовлює багатоваріантність підходів і методів у дослідженні; 2) критерії і показники соціального капіталу у межах різних підходів є співвідносними, а методи розрізняються; 3) у емпіричних дослідженнях наявні суперечності (порушення принципу валідності, залишення без уваги окремих критеріїв, неврахування динамічного аспекту). На основі гіпотези поставлені завдання.

Завдання дослідження: 1) виявити підходи до дослідження соціального капіталу; 2) у межах різних підходів виявити критерії й показники соціального капіталу, а також методи, що застосовуються для збирання інформації; 3) встановити відповідність інструментарію дослідження його предмету; 4) розробити рекомендації щодо удосконалення подальших досліджень. Методи дослідження: аналіз документів (якісний), критичний і проблемний аналіз.

Об'єкт дослідження: емпіричні дослідження стану соціального капіталу в Україні. Предмет дослідження: тексти документів, де представлені результати емпіричних досліджень. Вибірка документів не має репрезентативного характеру. Критерії відбору: наявність документів різного типу (наукові статті, дисертації, випускні роботи, аналітичні звіти за результатами досліджень, статистична інформація). Усього опрацьованого 10 документів [1; 9; 11; 12; 29; 33; 34; 43; 47; 52], у тому числі: соціологічний

моніторинг Інституту соціології НАН України (2012); комплексне міжрегіональне дослідження стану соціального капіталу в громадах України та умов для його формування і розвитку (2017), соціального капіталу вихованців інтернатних навчальних закладів України проводилося (2014: 634 учня 8-11 класів із 14 шкіл-інтернатів), виявлення рівня соціального капіталу внутрішньо переміщених осіб (100 осіб групи соціальної мережі під назвою «Переселенці Донбасу», які переїхали з Луганської та Донецької областей, а також з АР Крим) тощо. За результатами аналізу ми прийшли до висновків:

1) Основними критеріями соціального капіталу є: рівень довіри, приналежність до спільноти, громадянська активність (горизонтальні та вертикальні зв'язки), соціальні норми. Усі параметри є необхідними та достатніми для характеристики стану соціального капіталу. Вони взаємозв'язані: репутація спільноти сприяє залученню нових учасників; широта та інтенсивність соціальних зв'язків характеризують радіус довіри; довіра забезпечує інтеграцію, згуртованість сім'ї, сприяє міцності ділових зв'язків, стійкості команд та об'єднань, стабільність суспільства. Рівень довіри (у міжособистісних відносинах або до структур) зумовлює мотивацію й поведінку людини, готовність прийти на допомогу; визначається репутацією організації (показник – щільність довіри). Показниками приналежності до спільноти є: міжособистісні мережі та число соціальних зв'язків у повсякденному житті; членство у громадських організаціях (перепис учасників). Показником взаємодії є корпоративні звички, способи взаємодії; привілеї, що отримуються (зменшення ціни того, що досягається); інтереси, що реалізуються. Норми можна кваліфікувати як запас соціального капіталу (статика), а соціальну взаємодію як його потік (динаміка). Громадянська активність можлива на основі норм і спільних цінностей, які заохочують до співпраці й супроводжуються санкціями. Показник: соціальні норми, надійність соціального середовища, що зумовлює зобов'язання та очікування

2) Існує три підходи до дослідження соціального капіталу, які умовно названі особистісний, організаційний, інституційний. У перших двох випадках акцент робиться на мережевих внутрішніх характеристиках у сфері міжлюдських та особистісно-громадських відношень (критерії й показники є однаковими), у третьому – на зовнішніх владно-громадських.

В особистісному підході (дослідження соціального капіталу вихованців інтернатних закладів, внутрішньо переміщених осіб) критерієм є форми соціального капіталу ((кількість ресурсів соціальної мережі актора, соціальна довіра, готовність до взаємодопомоги; показники горизонтального індивідуалізму та колективізму, соціальна довіра й інституційна довіра). За позитивне слід відмітити встановлення кореляційних зв'язків, що дозволяє встановити прямий зв'язок між показниками соціального капіталу та дозвіллевим ресурсом, а також вплив індивідуалізму (а також особистісних зв'язків з іншими людьми) на зменшення соціальної ті інституційної довіри. Дослідження продемонструвало, що готовність до взаємодопомоги внутрішньо переміщених осіб пов'язана з ресурсами приватної сфери, тоді як у контрольній групі готовність до взаємодопомоги пов'язана з ресурсами публічної сфери. Зв'язки та участь мають неформальний характер.

В організаційному підході мова йде про груповий капітал фірм і громад, де зв'язки утворюються на основі спільних цілей (фактор організації). Акцент робиться на участі у колективних діях, створенні груп і мереж, процесах комунікації та інформування, які забезпечують довіру та соціальне залучення, громадську активність мешканців в межах організацій громадянського суспільства, у складі тих чи інших об'єднань. Як наслідок з'являється усвідомленні членами суспільства своєї відповідальності за стан справ у громаді, у країні в цілому (відповідальність можна розглядати як розвиток довіри). На рівні громаді набуває значення сумарна кількість груп у громадянському суспільстві (профспілок, спортивних клубів, літературних молодіжних товариств, політичних клубів, національних об'єднань), рівень внутрішньої єдності і колективної дії.

Інституційний підхід передбачає дослідження умов формування та розвитку соціального капіталу, впливу формальних інститутів на капітал організації (наприклад, дослідження Асоціації сприяння самоорганізації населення). Як критерії й показники таких умов розглядаються: відкритість та прозорість діяльності органів обласної влади (інформування спільноти про управлінські суспільно-значущі рішення та про хід виконання; доступу представників громадськості на наради; публічна звітність керівників, адекватне реагування на звернення громадян); зворотній зв'язок від громадськості до влади (звернення громадян, вивчення громадської думки за допомогою соціологічних досліджень); практична підтримка розвитку інститутів громадянського суспільства з боку профільних управлінь (методична допомога; виділення на пільгових умовах нежитлових приміщень, конкурсні механізми підтримки проектів); недосконалість організаційно-правових актів (недієвість механізмів залучення громадськості до формування та реалізації місцевої політики); підвищення кваліфікації учасників владно-громадської взаємодії (навчання державних службовців механізмам співпраці влади і громадськості; навчання лідерів громадських утворень).

3) Методи дослідження соціального капіталу встановлюються залежно від предмета розгляду. В особистісному підході для оцінки кількості ресурсів соціальної мережі актора, соціальної довіри й готовності до взаємодопомоги застосовуються: опитувальник вимірювання індивідуального соціального капіталу КРІКС Р. Стилі в адаптації І.І.Семків (кількість ресурсів соціальної мережі), «Шкала соціальної довіри» Дж.Роттела, адаптована С.Достоваловим (додаток А), методика оцінки вертикального та горизонтального індивідуалізму-колективізму В.І.Чиркова (готовність до взаємодопомоги). В організаційному (груповому) підході дослідження базується на сполученні методів особистісного та інституційного підходів. З одного боку, застосовуються соціально-психологічні методики, з іншого – соціологічний інструментарій (метод

аналізу документів, опитування тощо). В інституційному підході для виявлення умов розвитку соціального капіталу використано методи: 1) інтерв'ю із 74 місцевими експертами; 2) методи аналізу документів, у тому числі: дані Держстату та Державного реєстру громадських формувань про інститути громадянського суспільства (ІГС); відповіді органів публічної влади на інформаційні запити та звернення; офіційні сайти органів влади; соціальні мережі (facebook); результати соціологічних досліджень. В цілому інструментарій відповідає дослідницьким завданням за виключенням окремих випадків порушення валідності.

4) На основі критичного аналізу виявлено суперечності:

- Між сутністю соціального капіталу особистості та обраними показниками дослідження. Н.Гордієнко до показників соціального капіталу вихованців інтернатних закладів включає навчальну успішність, рівень матеріальної забезпеченості сім'ї, готовність до самостійного дорослого життя по закінченню школи [12, с.54-55].
- Між вимогою представлення в інструментарії дослідження операційних показників складних категорій (довіра як готовність і надалі звертатись, упевненість у позитивному вирішенні проблеми тощо) та прямим формулюванням питання «Визначте рівень вашої довіри до зазначених нижче суб'єктів». Також слід взяти до уваги, що встановлення довіри до соціального суб'єкта може мати місце лише у випадку, якщо актор мав досвід взаємодії із ним (наприклад, звертався до органів поліції, церкви тощо). Отже, питанню про рівень довіри має передувати питання про наявність зв'язку із цим суб'єктом. У дослідженні Інституту соціології НАН України стосовно рівня довіри населення до співвітчизників, духовенства, армії, Президента скоріше за все респондентами висловлювалась думка щодо враження про їхню діяльність, яке, у значній мірі, формується під впливом засобів масової інформації.

- Між необхідністю охоплення різних аспектів соціального капіталу та неврахуванням значущих зв'язків та чинників (досліджено вплив влади на громаду, а вплив освіти на громаду – ні).
- Між необхідністю врахування не тільки статичної, але й динамічної та нерозробленістю показників динаміки соціального капіталу. Деякі автори вказують на необхідність цього. Наприклад, пропонується враховувати показник зміни у часі кількості груп у громадянському суспільстві; існує думка, що при розширенні сфер мережевої діяльності посилюється залежність учасників, більш тісна довіра між групами приводить до соціального розширення через асиметрію у розподілі інформації. На нашу думку, слід взяти до уваги такі показники як якісна специфіка форм взаємодії учасників та особливості світогляду учасників спільнот.

Таким чином, актуальність дослідження соціального капіталу зумовлена тим, що він може бути застосований як критерій оцінки якості життєдіяльності особистості, діяльності інституційної установи, - як ресурс вирішення проблем, що важливо в динамічному світі. Виникає необхідність удосконалення досліджень, їх спрямування на оцінку не тільки стану, а й динаміки розвитку соціального капіталу. До уваги також слід взяти аспекти, не представлені в сучасних дослідженнях.

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ГРОМАДІ

2.1 Соціальне партнерство в громаді як механізм збільшення соціального капіталу

Одним із негативних наслідків системної кризи стало руйнування деяких форм соціального капіталу. Проблематика співпраці тривалий час знаходилася на периферії сучасної науки. Загострення соціальних проблем, недостатність ресурсів зумовлює актуалізацію проблеми оптимізації рішень, яка може бути вирішена в контексті теорії соціального капіталу, через упровадження моделей кооперації, наприклад, через організацію співпраці суб'єктів, залучених до вирішення проблем населення відповідної території (скоординовані зусилля); участь на ринку надання соціальних послуг організацій і установ різних форм власності. Отже, в умовах середовища, що змінюється й витрачає ресурси, зростає значення соціального партнерства.

Соціальне партнерство є формою соціальної взаємодії. Взаємодія – процес налагодження контактів і зв'язків між суб'єкт-об'єктами, які зумовлюють їх взаємні зміни; організація спільних дій, спрямованих на досягнення мети [10]. Соціальна взаємодія – взаємовплив індивідів, соціальних груп, інститутів та спільнот у процесі реалізації їх інтересів; вид безпосередніх чи опосередкованих відносин, зв'язків, що існують у суспільстві. Співпраця – тип взаємовідношень людей між собою у процесі діяльності, що характеризується узгодженістю, злагодженістю думок та дій [3]. Партнерство – спільна діяльність, що базується на рівних правах та обов'язках і спрямована на досягнення спільної мети [10, с.297]. Партнерство – конструктивна взаємодія інститутів держави та місцевого

самоврядування, бізнесу й громадських організацій з метою ефективного вирішення актуальних проблем, створення сприятливого соціального клімату та забезпечення суспільної згоди [60].

Соціальне партнерство – особливий вид соціальних відношень, при якому сторони, що мають різні інтереси для досягнення результату вступають у договірні відношення, діють конструктивно, співпрацюють у розв’язанні спірних питань. З позицій тред-юніоністського підходу соціальне партнерство характеризується взаємодією роботодавців, найманих працівників в особі профспілок, і органів державної влади/місцевого самоврядування з метою вироблення і прийняття рішень з соціально-трудова питань, недопущення конфліктів і забезпечення суспільної злагоди [28]. Термін «соціальне партнерство» був екстрапольований у теорію соціальної роботи. Партнерство орієнтує на рівноправну співпрацю, пошук згоди і досягнення консенсусу.

І.Мещан розроблено концептуальну модель соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування. В її основі – взаємодія трьох чинників: 1) інституціонального (легітимація інституту соціального партнерства); 2) організаційного (встановлення організаційно-управлінської взаємодії суб’єктів соціального партнерства); 3) ціннісно-нормативного (інтеграція ціннісного простору соціальної взаємодії суб’єктів реалізації соціального партнерства).

Автором обґрунтовуються напрями розвитку соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування у громаді, у тому числі: заохочення на державному рівні соціальних практик управління у сфері надання соціальних послуг на основі партнерства; поширення маркетингового підходу в управлінні для просування принципів соціального партнерства на основі інформаційно-комунікаційного менеджменту; ініціація й підтримка партнерства як інструменту управління соціальних захистом на рівні територіальних громад [23, с.4].

І.Мещан доводить, що в управлінні соціальним обслуговуванням механізми взаємодії суб'єктів набувають соціально-управлінського, організаційно-управлінського й міжособистісного характеру. Вони можуть бути представлені на макро- мезо- й макрорівні. На регіональному рівні, що відповідає мезорівню, можна виділити такі форми соціального партнерства: соціальне замовлення, соціальний проєкт, соціальний діалог, громадський контроль, соціальний моніторинг. На основі авторської концептуальної моделі [23] запропоновано перспективи розвитку соціального партнерства в управлінні закладами соціального обслуговування: формування соціальної практики партнерства у сфері надання соціальних послуг; застосування маркетингового підходу на основі інформаційно-комунікаційного менеджменту; розвиток соціальної роботи в громаді.

О.Безпалько обґрунтовує роль партнерства в організації соціальної роботи на рівні громади. Для вирішення проблем на локальному рівні необхідне створення ініціативних груп. Ініціаторами партнерства при вирішенні соціальних проблем у громаді можуть бути: соціальні служби, ініціативні групи, органи місцевого самоврядування, неурядові організації. Ефективне партнерство передбачає дотримання таких принципів: акцент на пріоритетах; наявність стратегічних цілей; узгодження очікувань через укладання угоди про проміжні й кінцеві результати й функції учасників у їх досягненні; спільне планування зі становленням графіку взаємодії; спільна оцінка діяльності; побудова взаємодії на основі довіри, відкритості; прийняття відповідальності за свої дії [2].

Слід розрізняти міжсекторну та міжвідомчу взаємодію. Міжвідомча взаємодія носить більш формальний, регламентований характер, регулюється нормативно-законодавчими актами – має субординаційний характер. Міжсекторна взаємодія – це комплекс взаємовідносин між органами державної влади і /або органами місцевого самоврядування з одного боку, місцевими НДО (неприбутковий сектор) і бізнесом (прибутковий сектор) з іншого, які визначають їх загальну участь у

вирішенні соціальних проблем місцевої громади (спільне фінансування і реалізація соціальних проектів та програм).

Традиційно міжвідомча взаємодія здійснюється на основі нормативних документів, що регламентують її порядок, визначають напрями та форми співпраці сторін, функції суб'єктів. Прийнято ряд нормативних документів, які регламентують порядок міжвідомчої взаємодії у наданні соціальних послуг. Наприклад, спільний наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства внутрішніх справ, державного департаменту з питань виконання покарань «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним громадянам» та інші. Жорстка регламентація не дає належного ефекту.

Більш продуктивною є організація спільної діяльності на договірній основі (укладення договорів про співпрацю, погодження планів спільних дій) або інституційній – через спеціальні органи (координаційні ради та міждисциплінарні команди). На основі договорів відбувається обмін інформацією: ведення обліку клієнтів, надання інформації за запитом; обмін аналітичними й інформаційно-довідковими матеріалами; відправлення повідомлень з інформаційними картами, інформаційних листів.

Міжсекторна взаємодія має координаційний характер. Вона забезпечується через неформальне (діалоги, консультації, круглі столи, координації та ін.) і формальне партнерство. Ініціаторами партнерства можуть бути: соціальні служби; ініціативні групи; органи місцевого самоврядування; неурядові організації. Охарактеризуємо різні вектори міжсекторної взаємодії.

Взаємодія влади та недержавних організацій (НДО) відбувається на принципах взаємодопомоги: НДО залучаються до вирішення проблем суспільства, які повинні вирішуватись державою, а держава, у свою чергу забезпечує підтримку їх життєдіяльності (надання приміщень, фінансів, методичної допомоги). Перевагами НДО є гнучкість (порівняно з

державними установами), інноваційність форм і методів діяльності, готовність впроваджувати нові методики, здатність об'єктивно оцінювати потреби населення у послугах та реагувати на них, можливість одержувати гранти, наявність волонтерів [5, с.69]. У свою чергу держава здатна створити стабільні умови для функціонування неурядових організацій через: а) різні форми прямого фінансування робіт з виконання суспільно-значущих програм (державні гранти, довготривалі субсидії, оплата роботи за договорами, цільове фінансування); б) прямі і непрямі податкові пільги для НДО та суб'єктів, які надають допомогу НДО (пільги при виплаті податку на прибуток, на власність, на спадок; кредитні пільги; зменшення прибутку при сплаті податку) [29].

У моделі міжсекторної взаємодії виокремлюють три сектори: 1) владу (органи державної влади та місцевого самоврядування, бюджетні установи та організації); 2) бізнес (система підприємств, господарських товариств та індивідуальних підприємців, що займаються діяльністю, пов'язаною з отриманням прибутку); 3) громадськість (організації, що утворюються за власною ініціативою засновників, незалежно від волі органів влади чи посадових осіб, без мети одержання прибутку та його перерозподілу) [3, с.80].

Співпраця влади, приватного сектору, громадських організацій знаходиться у розвитку. Представники кожного з цих секторів мають як свої сильні, так і слабкі сторони, які можуть бути компенсовані в процесі партнерства. За допомогою співробітництва можна досягнути кращих результатів і з економією ресурсів. Спільне виконання проектів і програм дозволяє створювати цілісні системи надання послуг, ефективно проводити соціологічні дослідження щодо потреб клієнтів, надавати більш швидко кваліфіковану допомогу. Надання послуг стає більш доступним і ефективним.

І.Кокарев наголошує на необхідності посилення потенціалу громадськості. Він доводить зростання інтересу до фактору місцевого

розвитку. Хоча закони й приймаються на державному рівні, проте виконуються вони на місцевому рівні. Причому ефективність реалізації визначається тим, наскільки врахована місцева специфіка. Місцеве громадянське співтовариство диктує пануючі погляди, підтримує місцеву специфіку, яка визначається не тільки традиціями, але й місцевими лідерами, здатностями жителів до самоорганізації. Ще у 20- роках ХХ століття свої творчі можливості продемонстрували сусідські спільноти, які стали «майстернями демократії» [17, с.29]. Автор розглядає розвиток місцевих спільнот через самоорганізацію жителів як фактор подолання не тільки соціальної нерівності й соціального напруження, а й як спосіб розвитку своєрідності й унікальності культур, національних особливостей і традицій.

На сучасному етапі партнерство розглядається не тільки як механізм розвитку соціальної єдності, а й спосіб вирішення соціальних проблем, залучення до участі у соціальній дії груп, які завжди страждали від вимушеної маргінальності. Партнерство забезпечує об'єднання енергії, навичок та ресурсів різних суб'єктів: організацій публічного сектору, волонтерських структур, професійних спілок, груп представників місцевих громад тощо. Їх спільні зусилля спрямовуються на розробку та реалізацію місцевих стратегій для подолання бідності, безробіття, соціального виключення [36, с.34]. Міжсекторальне партнерство розглядається як демократія в дії, яка забезпечує створення нових можливостей завдяки порозумінню, руйнацію стереотипів, розвиток навичок спільної діяльності.

Т.Семигіна розглядає методи залучення громадськості до обговорення планів розвитку територіальної громади. Це може бути: інтерв'ювання ключових осіб для виділення питань, над якими варто подумати й побудова підвалин для подальшого діалогу, створення організаційного комітету з лідерів громади; опитування про ставлення до певної проблеми, що виявляє не тільки наявні проблеми, але й можливі шляхи їх вирішення, а також оцінити прийнятність тої чи іншої ідеї; зустрічі в органах влади для

збирання пропозицій громадян і забезпечення консенсусу; робота фокус-груп для опрацювання окремих складових цілісного бачення [42, с.62].

У розвитку партнерської взаємодії можна виділити різні стадії: 1) пасивна участь (забезпечується завдяки одержанню повідомлення про неї; реакцію людей до уваги не береться); 2) участь завдяки консультаціям (передбачається участь у обговоренні певних проблем; це дозволяє вислухати точку зору представників різних організацій, але вона не обов'язково буде врахована); 3) участь заради матеріального стимулу (є своєрідною формою обміну, наприклад, праці на їжу або інші матеріальні стимули; з припиненням стимулювання ймовірно припинення участі); 4) інтерактивна участь (через партнерство: залучення до спільного аналізу на основі якого складаються плани, формуються організації або удосконалюються існуючі); 5) самообілізація (виявлення ініціативи незалежно від зовнішніх впливів; аналіз причин ситуації, пошук варіантів вирішення, налагодження співпраці з партнерами, контроль використання ресурсів) [22, с.46].

Дослідниця Ш.Арнстейн виділяє вісім рівнів участі громадськості у прийнятті рішень, які варіюються від повної неучасті до запровадження реального контролю громади. Ця концепція не втратила актуальності, хоча була запропонована у 60-і роки ХХ століття. Вона передбачає виділення восьми рівнів залучення: Маніпуляція, Терапія, Поінформування, Консультації, Врівноваження, Партнерство, Делеговані повноваження, Громадський контроль. На перших двох рівнях громадській займає пасивну позицію, підпорядковується владі, яка «лікує» й самостійно приймає рішення. На більш високих рівнях (Поінформування, Консультування, Врівноваження) мешканці отримують можливість володіти правдивою інформацією, а також висловлювати пропозиції (мають голос), але результати їх впливу є сумнівними. Багато чого залежність від рівня організованості громадян, що є умовою дієвості впливу на громаду [36, с.19-20].

Також цікавою є модель, що пропонується Д.Вілокс, де виділяється п'ять кроків розширення участі громадян: 1) інформація; 2) консультація (окреслення проблем, розгляд альтернативних шляхів вирішення, врахування зворотної реакції); 3) спільне сприйняття рішень (розширення спектру ідей та альтернатив, що аналізуються, спільний вибір дій); 4) спільні дії (встановлення партнерських стосунків для співпраці); 5) підтримка незалежних дій громадськості (сприяння за допомогою грантів, порад, підтримки) [36, с.20]. Як бачимо форми участі мають тенденцію до розвитку. Партнерство починається з інформації.

Отже, партнерство є формою взаємодії, в якій громадяни, соціальні групи, державні та недержавні організації включені в систему самоорганізації, яка має такі характеристики: наявність спільних цілей; вибір форми співробітництва, яка відповідає інтересам партнерів; еволюція інституціональних механізмів та правових процедур, які забезпечують процес взаємодії; ротація партнерів при вирішенні різних соціальних проблем.

2.2 Узагальнення досвіду організації соціального партнерства державних, недержавних і бізнес-структур

Узагальнення практики реалізації соціального партнерства дозволяє виділити форми взаємодії, які набули найбільшого поширення. Охарактеризуємо різні форми узгоджених дій, які реалізують механізми соціального партнерства.

Виділяють кілька рівнів взаємодії [36, с.36]: «згода на публіці» – кожен із партнерів працює сам по собі, проте на публіці виявляють прихильність один одному; «паралельні дії» – робота партнерів відбувається у межах узгодженої програми, але при цьому вони можуть мати різні уявлення про те, чого прагнуть і як цього досягти; «співпраця» – партнери працюють на досягнення спільної мети і взаємно доповнюють один одного.

Отже, партнерство має тенденцію до розвитку; його не можна задати зовні, його становлення відбувається завдяки процесу співпраці на основі довіри й взаєморозуміння.

На основі узагальнення практик виділяють різні моделі взаємин партнерів: «донор для певного проекту», «джерело підтримки програми», «прихильник нашої організації», «альянс, домовленість про співпрацю», «партнерство, спільна діяльність» [так само].

Інституційне забезпечення соціального партнерства передбачає дію міждисциплінарних команд, координаційних рад.

Міждисциплінарна команда доцільна у сфері медико-соціальної та паліативної допомоги ВІЛ-інфікованим особам. Створюється спільним наказом закладів, співробітники яких входять до її складу, в закладах охорони здоров'я, Центрах профілактики та боротьби зі СНІД, будинках дитини, школах-інтернатах. До складу команди входять: лікар-педіатр, медична сестра та соціальний працівник; можуть залучатися сімейний лікар, психолог, психіатр, юрист, вихователь державної кримінально-виконавчої служби, представники НДО. Збори команди проводяться 2-4 рази на місяць. Команда має право давати рекомендації сім'ям, адміністрації закладів, фахівцям та співробітникам.

Координаційні ради сприяють узгодженню діяльності різних відомств, створенню єдиного інформаційного простору, зокрема, під час роботи з особами, які перебувають у складних життєвих обставинах (наприклад, Координаційна рада з проблем бездомних, Координаційної ради з профілактики девіантної поведінки неповнолітніх). Основною формою роботи є засідання, що проводяться за потребою, але не менше 2 разів на рік. Рекомендовані напрями діяльності: підготовка пропозицій щодо формування державної політики, удосконалення нормативно-правової бази, вирішення проблемних питань; сприяння розвитку мережі соціальних закладів; проведення моніторингу стану виконання заходів; здійснення заходів щодо

розвитку міжнародного співробітництва; підтримання ініціатив і пропозицій громадських організацій.

Співпраця влади і недержавних організацій може реалізуватись через: державне соціальне замовлення, державне соціальне спонсорство, пряме фінансування, стимулювання недержавних спонсорів. Рекомендуються такі форми міжсекторної взаємодії: інформаційний обмін; спільні благодійні акції; підтримка соціальних ініціатив; соціальний контракт, ресурсні центри, пряме фінансування, спільне надання соціальних послуг, залучення фахівців для моніторингу діяльності, виробничі асоціації тощо.

К.Шендеровський виділяє такі форми співпраці ЦСССДМ і недержавних організацій: сумісна реалізація заходів, спільне формування інформаційного простору, впровадження нових технологій, методів роботи, організація нових спеціалізованих соціальних служб. Співпраця реалізується за напрямками: лекційно-профілактична робота; соціальний супровід; гурткова та культурно-масова робота; гуманітарна допомога; інформаційна допомога.

Т.Вовк виділяє такі механізми партнерських відносин: соціальний контракт, ресурсні центри, пряме фінансування, матеріальна допомога, спільне надання соціальних послуг. Ресурсні центри – громадські організації, метою діяльності яких є надання послуг та різного роду безкоштовної допомоги іншим громадським організаціям. Нові моделі роботи створюються та випробовуються громадськими організаціями і потім використовуються державними організаціями. Результатом співпраці може бути: розробка навчальних програм підготовки соціальних працівників, підготовка тренерів та методичних матеріалів (посібник). На базі інноваційних технологій впроваджуються моделі надання соціальних послуг [5, с.69].

М. Варбан виділяються форми взаємодії: обмін досвідом, фахівцями; надання комплексу додаткових послуг (використанням можливостей інших установ та організацій); обмін методичними розробками, програмами,

літературою; впровадження сучасних програм та технології роботи, навчання фахівців; пошук та отримання додаткового фінансування; залучення сторонніх фахівців для моніторингу діяльності, її зовнішньої оцінки тощо.

Соціальне замовлення передбачає передачу повноважень з надання соціальних послуг з державного на місцевий рівень, що зумовлює зміну функцій місцевих органів влади в сфері соціальних послуг: їх основною функцією стає планування та організація забезпечення можливості населення отримати соціальні послуги, а не безпосереднє їх надання. Отже, може скластися конкуренція між провайдерами соціальних послуг, а для клієнтів з'являться додаткові можливості вибору.

Ресурсні центри – громадські організації, метою діяльності яких є надання послуг та різного роду безкоштовної допомоги іншим громадським організаціям. Виробничі асоціації – договірні об'єднання підприємств та організацій, що створюються для спільного виконання однорідних функцій та координації діяльності; основними функціями є: лобіювання інтересів в галузі; визначення правил конкурентної поведінки підприємств галузі на ринку; розробка галузевих стандартів; ліцензування окремих видів діяльності.

Для обміну досвідом та підвищення компетентності сторін взаємодії застосовуються форми навчання: семінари, обмін методичною літературою, організація конференцій тощо.

Сучасною формою партнерства є співтовариства практики. Ю.Плотинський визначає їх як віртуальний, постійно діючий семінар для спеціалістів у конкретній галузі діяльності. Завданнями співтовариств практики є: обмін досвідом, знаннями, інформацією; підвищення кваліфікації, колективне навчання; обмін ідеями, підвищення креативності працівників та створення нового знання. За останні роки у великих зарубіжних фірмах (British Petroleum, Shell, SAP, Caterpillar тощо) створені тисячі співтовариств. Вони об'єднують людей, що займаються близькою

проблематикою, але працюють у різних підрозділах фірми, які можуть розташовуватись у різних містах та країнах. Розкріпачуючи ініціативу рядових працівників, співтовариства практики дозволяють підвищити інноваційний потенціал компанії, сприяють інтенсифікації обміну знаннями (завдяки подоланню структурних бар'єрів). Особливо успішно застосовується нова форма співпраці у великих інженерних корпораціях.

Специфічною формою соціального партнерства влади і громади є залучення членів громади до проведення оцінки потреб. У межах проекту «Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді» проведено оцінку потреб громади у м.Сарни та м.Бердичеві. Дана методика передбачає ряд етапів: формування груп для проведення оцінки потреб громади з числа спеціалістів соціальної сфери, представників місцевого самоврядування й громадськості; визначення мети оцінки; отримання підтримки; планування проведення оцінки; реалізація оцінювання; формування ініціативних груп; інформування членів громади про результати оцінки потреб громади. Вивченням потреб громади займалися волонтери центру по роботі з громадою [42, с.63].

Незвичайна модель співпраці органів влади та мешканців була реалізована за методикою «Сусідська взаємодопомога» (модель «Neighbourhood Watch», реалізована у Великобританії та США). Ця система передбачає створення організованих груп громадян за територіальною ознакою, що мають стежити за громадським порядком на своїй території та систематично співпрацювати з поліцією для профілактики правопорушень. «Сусідська взаємодопомога – метод тісної спільної роботи за участю мешканців будинків, під'їздів, приватних господарств, міліції та місцевої влади з метою допомогти людям захистити себе та свою власність, зменшити небезпеку вчинення злочинів та покращити умови проживання за допомогою: поліпшення рівня безпеки житла» підвищення спільності; створення командного духу серед сусідів; поліпшення якості проживання [16, с.7].

Модель сусідської взаємодопомоги передбачає створення первинних організацій, які управляються їх членами через координатора, який проживає на даній території. Він є сполучною ланкою між мешканцями і міліцією. Первинні організації об'єднуються в загальну асоціацію. Кожна також підтримується міліцією. Діяльність організацій направлена на запобігання злочинів, підвищення безпеки шляхом інформаційних обмінів з поліцією. Задача учасників організації – спостереження за будь-якими діями на території проживання, які здаються підозрілими або незвичайними. Поліція сприяє підвищенню безпеки учасників об'єднання, наприклад, укладає домовленість із сусідами про те, щоб пошта зі скриньки забиралась під час відсутності господаря, надає консультації щодо технічних можливостей запобігання проникнення у житло [16, с.9].

Найменш дослідженими є форми взаємодії державного і комерційного секторів. Можна виділити декілька форм співпраці. Згідно Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, передбачена така форма як надання шефської допомоги. Підприємства, установи і організації різних форм власності, банківські установи, навчальні та культурно-освітні заклади, спортивні товариства, команди з ігрових видів спорту, спортклуби закріплюються за притулками для дітей. Ще одна форма – громадська опікунська рада, яка створюється при притулках для дітей з представників громадських організацій, підприємств, установ та організацій.

Здійснений аналіз дозволяє здійснити систематизацію і запропонувати можливі варіанти класифікації. Форми взаємодії мають тенденцію до змін – до переходу до більш складної структури відносин. Тому доцільно здійснювати класифікацію за рівнем розвитку партнерських відношень. Можна виділити такі форми взаємодії: проведення епізодичних заходів, реалізація соціальних програм, створення партнерських соціальних служб, укладання соціального контракту. За характером співучасті взаємодія може відбуватися шляхом: розподілу завдань та забезпечення взаємної доповнюваності дій (спільні наради, соціальні програми, спільні

спеціалізовані служби, створення дорадчих органів); об'єднання ресурсів (соціальне замовлення, шефська допомога); обміну досвідом (семінари, круглі столи, розробка методичних та інформаційних матеріалів); оцінка та моніторинг діяльності (експертиза).

Традиційні підходи до організації партнерства корисні для знань, що формалізуються. Однак у сучасних умовах важливими стають знання, засновані на досвіді та інтуїції. Обмін такими знаннями, обговорення нових ідей, розробка інноваційних концепцій здійснюються ефективніше у неформальному середовищі. Тут можна виділити такі сучасні форми співпраці: стратегічні альянси, аутсорсинг, ауттаскінг, співтовариства практики [50].

Стратегічні альянси – це угоди про відносно тривалу кооперацію двох або більше партнерів для досягнення комерційних цілей (наприклад, Стратегічний альянс з ВІЛ/СНІД в Україні). Аутсорсинг – це спосіб підвищення ефективності діяльності компаній за рахунок передачі непрофільних функцій зовнішнім спеціалізованим організаціям, що володіють необхідним досвідом, знаннями та ресурсами (наприклад, передача функції супервізії фахівців соціальних служб організаціям, які на цьому спеціалізуються, – додаток Б). Ауттаскінг – замовник доручає співвиконавцю виконання окремих завдань або операцій, що збільшує гнучкість і мобільність у використанні ресурсів та скорочує час виконання проєктів (наприклад, передача функцій соціального дослідження вишам при реалізації соціальних проєктів на локальному рівні).

Співтовариства практики – об'єднання людей, що прагнуть до спільних професійних цілей; це віртуальний, постійно діючий семінар для спеціалістів у достатньо вузькій галузі діяльності. Основними завданнями є: обмін знаннями, досвідом, інформацією; підвищення кваліфікації, колективне навчання; обмін ідеями, підвищення креативності та створення нового знання. Таке співтовариство може об'єднати найбільш ініціативних фахівців у галузі соціальної роботи, які працюють у різних організаціях,

розташованих у різних містах і країнах. Учасники співтовариства співпрацюють добровільно і безкорисливо; можуть організувати щомісячні зустрічі, знайомитись із досвідом та варіантами вирішення проблем; створювати загальну базу знань. Адміністрація соціальних служб має стимулювати діяльність співтовариств, надаючи можливості для проведення семінарів, організації навчання.

На сучасному етапі усе більшого значення набувають інформаційні обміни. Практика прямого обміну інформацією, ідеями, думками представлена через консультації. Вони є одною з обов'язкових адміністративних процедур, що реалізує демократичний підхід. Виділяють такі механізми, завдяки яким відбуваються публічні консультації: опитування; фокус-групи, круглі столи та інші форми групових дискусій; письмове консультування – оголошення періодів надання зауважень та коментарів щодо певних проектів нормативних актів та рішень; громадські слухання; дорадчі громадські та експертні ради [36, с.21].

Отже, відпрацювання механізмів міжсекторної та міжвідомчої взаємодії є способом оптимізації використання ресурсів та покращення якості надання соціальних послуг соціально вразливим категоріям населення. У моделі соціального партнерства необхідно орієнтуватись на: 1) сполучення міжвідомчої і міжсекторної взаємодії; 2) розвиток форм взаємодії; 3) сполучення традиційних та інноваційних підходів та форм партнерства.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ ПІДХОДУ, ЗАСНОВАНОГО НА УЧАСТІ, У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З МОЛОДЦЮ

3.1 Особливості підходу, заснованого на участі

Сучасна модель соціальної роботи в громаді реалізується на основі підходу залучення до участі. Він може мати різне позначення. Становлення даної моделі дій відповідає тенденціям демократизації сучасного суспільства. Розвиток демократії зумовив усвідомлення важливості участі громадян в управлінні суспільними справами. Завдяки децентралізації влади місцеве самоврядування набуває сили. Цей процес також пов'язаний із необхідністю забезпечення можливостей громадян для впливу на дії влади, участі у розв'язанні наявних проблем.

Актуальність нового підходу до розширення можливостей місцевого розвитку зумовлена тим, що в умовах надмірної централізації влади спостерігається збільшення недовіри населення до неї, поступово люди зневірюються у можливості вирішення наявних проблем, що посилює соціальне напруження, створює загрозу безпеці.

Аналітики наголошують, що основними перешкодами у розв'язанні місцевих проблем і забезпеченні сталого розвитку громад є: недосконала організаційна структура міських рад та їхніх виконавчих органів; відсутність необхідного досвіду щодо вирішення актуальних проблем; дефіцит кваліфікованих спеціалістів на місцях; невідповідність наявних ресурсів потребам і завданням муніципалітетів; пасивність населення, його нездатність вирішувати власні проблеми [46, с.5]. Відсутність дієздатних конкурентоспроможних громад є основною перешкодою у досягненні прогресивних змін.

Методологія підходу до місцевого розвитку за участі громад викладена у програмних документах проектів ПРООН. Метою є створення сприятливого середовища, що забезпечує сталий соціально-економічний та соціальний розвиток на місцевому рівні шляхом сприяння ініціативам самоврядування. Ініціативи громадян розглядаються як фактор загального розвитку людства.

Активізація участі людей забезпечується через залучення до обговорення нагальних потреб громади, знаходження та реалізації рішень щодо розв'язання поставлених проблем. Завдяки цьому стає можливим відновлення довіри громадян до влади, отже, створюється імпульс розвитку соціального капіталу. Фактично мова йде про мобілізацію ресурсів громади (насамперед, людських), що стає можливим завдяки покращенню взаєморозуміння та налагодження співпраці між владою та громадою. Таким чином створюється підґрунтя для довгострокового розвитку місцевих громад, що відповідає політиці місцевого розвитку, що впроваджується європейським союзом.

Виділяють такі задачі підходу до місцевого розвитку за участі громад:

- 1) покращити умови життя у сільських і міських громадах через сприяння відновленню, управлінню та забезпеченню функцій базової соціальної та муніципальної інфраструктури із залученням муніципальних ініціатив самопомоги;
- 2) доведення ефективності децентралізації та залучення до участі шляхом підтримки партнерських громадських організацій, які діють за принципами самоврядування й запроваджують принципи самопомоги у співпраці з владою, приватним сектором та іншими партнерами;
- 3) покращення професійних компетентностей представників громадських організацій і органів влади для партнерської співпраці та місцевого розвитку [24, с.12]

Такий підхід дозволяє не тільки посилити інституційні можливості громадських організацій і місцевої влади, а й упровадити дієву модель визначення потреб та пріоритетів розвитку громад, організації співпраці на

місцевому рівні, мобілізації мешканців у вирішенні власних проблем. Пріоритети розвитку громади мають будуватись демократичним шляхом. Для цього передбачається, що до організацій громади має увійти не менше 80% домогосподарств. Для цього на загальних зборах громади створюють організації різних юридично-правових форм: ініціативні групи, організації співвласників багатоквартирних будинків, органи самоорганізації населення, неурядові громадські організації.

Для упровадження зазначеного підходу в Україні діють чотири проекти ПРООН: Програма розвитку та інтеграції Криму; Чорнобильська Програма відновлення та розвитку; Муніципальна програма врядування та сталого розвитку, Місцевий розвиток, орієнтований на громаду. У контексті розвитку соціального капіталу важливе значення має четвертий проект. Він реалізується на кошти Євросоюзу та Програми розвитку ООН. Його метою є створення сприятливого середовища для сталого соціально-економічного розвитку на місцевому рівні через самоорганізацію та соціальну активізацію громад, стимулювання й упровадження невеликих за обсягом громадських ініціатив у всіх областях України та АР Крим (програма діє з 2007 року).

Завдання проекту передбачають відновлення й експлуатацію базових об'єктів місцевої інфраструктури; покращення професійних знань і навичок, посилення інституційної спроможності самоврядних організацій. Акцент робиться на методах управління місцевого самоврядування через організації громад, що передбачає безпосередню участь громади у розв'язанні загальних проблем. Передбачається, що самі громади найкраще здатні ідентифікувати свої проблеми й пріоритети розвитку. За час реалізації проекту було підтримано 1151 організацію у яких реалізовано 1310 проектів громад загальною вартістю 193,6 млн.грн. [24, с.14]

Муніципальна програма врядування та сталого розвитку Програми розвитку ООН в Україні мала на меті сприяння спільному врядуванню для покращення якості життя мешканців міст України. Вони є частиною програми місцевого розвитку ПРООН. Використовуючи підхід соціальної

мобілізації, Програма була направлена на створення відповідних організацій місцевих громад жителів, малих бізнесових структур, організацій громадянського суспільства на принципах самопомоги та ефективного врядування. Головні напрями Програми передбачали: 1) формування організацій громад спільного характеру (органів самоорганізації населення, об'єднань співвласників багатоквартирних будинків; створення асоціацій НДО, закладів освіти, малих підприємств); 2) розбудову інституційного потенціалу (навчання, дорадчі послуги, обмінні візити, інформаційно-комунікаційні технології, планування за участю громад, узгодження планів громад та міських планів розвитку, програмно-цільовий метод формування бюджету, впровадження управління якістю муніципальних послуг); 3) впровадження місцевих проектів (підтримка ініціатив громад шляхом надання малих грантів); 4) підвищення рівня поінформованості громадськості з важливих питань людського розвитку (ВІЛ/СНІД, гендер, права людини); 5) заходи у сфері законодавстві (поширення досвіду, впровадження принципів сталого розвитку й спільного врядування до національної політики) [46, с.7-8].

Завдяки підтримці міжнародної спільноти в Україні поступово запроваджується підхід, заснований на участі громадян у прийнятті суспільно важливих рішень. Це стало можливим завдяки реалізації ще ряду проектів.

За фінансової підтримки представництва Європейського Союзу в Україні у 2010 році було реалізовано Проєкт «Посилення ролі громадськості у розв'язанні місцевих соціальних питань», який мав на меті посилення уваги ще до одного важливого аспекту процесу демократизації – активізації людей у громадах. Зі сфери політичного спілкування відбувся перехід до громадської участі. Проєкт був орієнтований на надання можливостей людям у громадах – особливо незаможним і соціально вразливим – мати більший вплив на формування та прийняття владних рішень на місцевому рівні та якість послуг, які є важливими для їхнього життя. Якщо раніше

соціальна політика переважно було орієнтована на розробку програм боротьби з бідністю, то її нова стратегія пов'язана з перенесенням акцентів на громадянське залучення та соціальну активність вразливих верств [22].

У межах Проєкту було передбачене комплексне навчання представників виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, соціальних інституцій, неурядових організацій, а також активних членів громади для підготовки до впровадження стратегій місцевої соціальної політики із застосуванням механізму спільного прийняття рішень. Для цього було передбачено цикл тренінгів, які дозволяли прийти до розуміння ефективних механізмів спільного прийняття рішень на рівні громади та подальшому використанню їх у безпосередній діяльності членів громади.

У 2016 році в Україні було реалізовано проєкт «Розробка концепції та функціонально-структурної моделі інтегрованої системи соціального захисту в Україні в контексті реформи децентралізації влади». Це стало можливим завдяки компанії Oxford Policy Management (UK) , Партнерству «Кожній дитині», а також через фінансування Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ Україна за підтримки Міністерства соціальної політики України [30, с.2].

Своїм досвідом реалізації підходу, заснованого на участі, діляться інші країни (Польща, Киргизстан). Так, Асоціація «Східноєвропейський Демократичний Центр» (Варшава, Польща) та Ошський філіал ОО «Міжнародний центр Інтербилим» (Ош, Киргизстан) реалізували проєкт, метою якого є підтримка діалогу місцевої влади з мешканцями міста та громадськими організаціями. Проєкт фінансований у межах програми польської співпраці для розвитку Міністерства Іноземних Справ Республіки Польща «Підтримка Демократії» у 2012 році. Для побудови співпраці, інтеграції місцевої влади та недержавних організацій, ініціювання публічної дискусії було передбачено: 1) проведення тренінгу «Разом на користь жителям – про партнерську співпрацю неурядових організацій та місцевої влади» для 20 представників місцевої влади (для поширення ідей суспільної

участі та обговорення можливостей співпраці влади та недержавних організацій); 2) створення ініціативної групи з розвитку процесу суспільного діалогу в м.Ош з представників влади та недержавних організацій; 3) навчальний візит в Польщу (знайомство з механізмами та формами участі громадян у публічному житті, знайомство з практиками міжсекторної співпраці на локальному рівні); 4) дискусії про громадську участь у м.Ош «Вирішуємо разом!» (організація публічної дискусії про можливості розвитку суспільної участі в місті) [45].

Проект, що був реалізований, ґрунтується на принципах громадянського діалогу, громадянської та суспільної участі, партиципації. Слід розрізнити поняття «громадянська партиципація» і «суспільна партиципація». Поняття «громадянський діалог» аналогічне поняттям «громадянська участь», «партисипаторна демократія». Громадянська партиципація (вертикальна) – співпраця громадян з владою, наприклад, розробка стратегії розвитку міста за участю жителів та неурядових організацій. Суспільна партиципація (горизонтальна) – співпраця груп людей для досягнення спільної мети (наприклад, спільний ремонт під'їзду). Громадянська партиципація передбачає: 1) спільне прийняття рішень – комунікація та двосторонні дії: громадяни та неурядові організації беруть участь як партнери у розробці та реалізації дії; 2) комунікацію – двостороння комунікація: влада запитує та вислуховує думки громадян/неурядових організацій; 3) інформацію – надання громадянам знань про плановані та здійснювані дії – однібічна комунікація влада-громадяни [45].

Для реалізації в Україні підходу, заснованого на участі, створені правові передумови реалізації механізму впливу громадян на місцеву владу. Їх основу утворюють закони України: «Про місцеве самоврядування», «Про доступ до публічної інформації», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про звернення громадян», «Про органи самоорганізації населення», «Про громадські об'єднання», а також законодавство про місцевий референдум ,

регламент місцевої ради , Статут територіальної громади, Рішення місцевої ради .

Закон «Про місцеве самоврядування» визначає, в який спосіб громада може взяти участь у місцевому самоврядуванні. Однією з форм такої участі є органи самоорганізації населення. Взаємодія об'єднань мешканців з міською владою є найважливішою передумовою для соціального партнерства на місцевому рівні. Законодавством передбачено різні форми участі населення у прийнятті рішень.

Місцева ініціатива передбачає можливість жителів міста самостійно підготувати та подати на розгляд ради проєкт рішення, який обов'язково розглядається на сесії; вона подається до місцевої ради шляхом збору підписів членів територіальної громади; вимоги до підготовки такого проєкту визначено у регламенті місцевої ради.

Громадські слухання – це колективні зустрічі громадян із представниками місцевої влади, на яких обговорюються та ухвалюються пропозиції щодо вирішення актуальних проблем міста; пропозиції надсилаються до місцевої влади і підлягають обов'язковому розгляду; ініціювання слухань членами територіальної громади необхідне у випадку виникнення будь-яких проблем на території міста (кварталу/вулиці), за вирішення яких відповідає місцева влада; за результатами слухань до місцевої влади надсилається колективна резолюція з пропозиціями щодо вирішення проблеми.

Електронні петиції – це звернення громадян до органів влади та місцевих рад з вимогою розглянути важливе питання/вирішити проблему; розгляд петиції ініціюється громадянами через збирання підписів на офіційному веб-сайті органу влади (або на веб-сайті недержавної організації); електронна петиція розглядається, якщо було зібрано достатню кількість підписів; у цьому випадку вона підлягає обов'язковому розгляду органом влади (вноситься на розгляд сесії місцевої ради у першочерговому порядку).

Для забезпечення участі громадян у прийнятті вироблення рішень також при органах влади створюються консультативно-дорадчі органи. Вони даються громадянам можливість вільного доступу до проєктів рішень, іншої інформації. Можливі різні форми консультативно-дорадчих органів: громадські ради, експертні комісії, консультаційні ради тощо. Вони можуть бути створені при місцевій раді, виконавчому комітеті, виконавчих органах ради, постійних депутатських комісіях. У Херсонській області діє платформа електронної демократії [63].

Але, незважаючи на здійснені перетворення та набутий досвід, підхід на основі участі, ще не став домінантою у реалізації владних повноважень. Одною з найголовніший перешкод є пасивна позиція самих мешканців. Про це свідчить необізнаність про те, хто є їхнім депутатом у районній або міській радах, відсутність інтересу до ознайомлення зі статутом власного міста, відсутність адекватних уявлень про те, що таке «місцева влада» і «місьцеве самоврядування» (більшість думає, що місьцеве самоврядування це і є влада, що відповідає за вирішення проблем громади: організацію роботи парку, лікарні, тролейбуса тощо). Сучасна людина, у тому числі й молода, не вважає себе якимось чином пов'язаною з владою. Саме органи місцевого самоврядування є найближчим і найважливішим для народу елементом влади, оскільки місцеві органи самоврядування контролюють такі питання, які стосуються до повсякденного життя кожного. З іншого боку, сутність системи місцевого самоврядування передбачає, насамперед, активну участь особи, яка живе на певній території.

Таким чином, важливе значення для вирішення актуальних проблем вразливих груп населення має реалізацію підходу, заснованого на участі, у соціальній роботі на локальному рівні.

3.2 Сучасні моделі розвитку соціального капіталу громад

Здійснене узагальнення досвіду розвитку соціального капіталу громад переконує, що існуючі практики орієнтовані на окремі аспекти процесу. Це унеможлиблює реалізацію системного підходу. Виникає необхідність розробки інтегрованої моделі. Деякі кроки на цьому шляху зроблені.

Так, М.Грицаєнко на основі теоретичного аналізу виділяє три основні механізми формування соціального капіталу об'єднаної територіальної громади (ОТГ): соціальні мережі, норми, довіра. Створення соціальних мереж має відбуватись через взаємодію членів спільноти територіальної громади й співпрацю громадян з іншими громадами, через створення ОТГ. При прийнятті норм слід орієнтуватись на: доцільність, усвідомлений вибір управлінських рішень, формування на основі заданих соціальних структур, інноваційність в підприємницькій діяльності та управлінні, створення іміджу територіальної громади. Довіра формується через особисті дружні стосунки, репутацію окремих осіб у громаді, імідж організацій, підприємств, установ. Завдяки розвитку соціального капіталу територіальної громади вдається досягти: задоволення потреб населення у соціальних послугах, удосконалення соціальної структури громади, накопичення людського потенціалу, підвищення ефективності використання суспільних ресурсів, суспільне визнання в регіоні досягнень громади [13, с.69].

На основі системно-еволюційного підходу, що розробляється А.Болдачовим, С.Копиловою, Я.Пономарьовим, а також з урахуванням проведеного узагальнення досвіду розвитку соціального капіталу громад, аналізу літератури з проблеми, в інтегративній моделі розвитку соціального капіталу громади ми виділили такі компоненти: міжвідомча і між сектора взаємодія; громадська участь у прийнятті рішень; соціальна участь (самодопомога); мережева активність.

Аспект міжвідомчої і міжсекторної взаємодії був охарактеризований у розділі 2. Охарактеризуємо інші компоненти, які засновані на підході залучення до участі.

Громадська участь передбачає залучення громадян до прийняття рішень органами влади. Повноваження приймати рішення пов'язані з відповідальністю за наслідки виконання цих рішень, що спонукає до розумного використання цих повноважень. Це збільшує шанси на те, що при прийнятті рішень будуть враховуватись місцеві умови. «Таке розуміння ідеї допомоги близьке до теорії ефективного управління, сформульованої сучасною наукою, яка рекомендує мобільність повноважень прийняття рішень, участь у прийнятті рішень їх майбутніх виконавців та осіб, яких ці рішення стосуються. Такий підхід до управління збільшує ймовірність доцільності прийнятих рішень, адже люди вносять до процесу прийняття рішення своє знання проблеми. Вони стають співавторами рішень, які приймаються, завдяки чому отримують своєрідне заохочення взяти участь у підтримці та виконанні цих рішень. Однак необхідно зазначити, що таке раціональне застосування правила допомоги не цілком пояснює його значимість для впорядкування суспільного життя» [45, с.9].

Така активність може бути реалізована різними способами. Іноді вона позначається як «громадянський діалог». Для його реалізації необхідні певні умови [45, с.6]: «достатня кількість представників третього сектору; незалежність сторін діалогу; механізм та уміння перенести рішення на більш низький рівень діяльності неурядових організацій; балансування інтересів сторін діалогу; діяльність на основі принципів взаємної довіри, поваги та доброї волі; бажання та готовність обох сторін діалогу здійснювати спільні дії з метою вироблення компромісів та угод, визначення теми діалогу та його форми у контексті можливості прийняти рішення; створення відповідних структур та інститутів діалогу, а також забезпечення змістовної та організаційної підтримки.

У громадянському діалозі можна виділити кілька рівнів залучення громадян[45, с.6]:

- інформування громадян про плани публічної адміністрації та рішення, що приймаються – це базовий рівень, без якого не можуть функціонувати інші форми діалогу:
- консультації, під час яких презентується громадянам та їх представникам кілька різних варіантів, а думки громадян враховуються під час прийняття кінцевих рішень;
- спільне прийняття рішень – влада співпрацює з суспільством та його представниками, вивчаючи суспільні потреби, а кінцеве рішення приймається спільно з суспільними партнерами, частіше шляхом переговорів;
- спільна реалізація, суть якої полягає у спільному визначенні потреб, а потім у спільній реалізації узгодженої програми у формулі партнерства
- передача реалізації завдань та підтримка незалежних громадських ініціатив – влада не займається більше аналізом суспільних потреб та виробленням рішень, а замість цього підтримує громадські організації, наприклад, через дотації.

У процесі спільного прийняття рішень важливе значення мають методи залучення членів громади міста до процесу визначення та вирішення місцевих соціальних проблем. У соціальній роботі це відбувається за допомогою технології оцінки потреб громади. Сам процес діалогу ґрунтується на досягненні консенсусу як методу прийняття рішень.

Одним із аспектів є планування із залученням виконавців. Плани, ініційовані самими людьми, мають більшу вагу, ніж адміністративні, адже місцеві жителі найкраще знають свої проблеми. Для реалізації цього процесу пропонується створювати Форум місцевого розвитку. Це стає можливим після того, як у 2-3 радах створюються організації громадян. Форум місцевого розвитку має сприяти діалогу, координації, плануванню та процесу прийняття рішень на місцевому рівні між обласними, районними органами влади та громадами. До складу такого Форуму обов'язково входять голови організацій громадян, а також як непостійні члени можуть

бути присутні представники місцевих недержавних організацій, бізнесу, комунальних агенцій тощо. Функціями Форуму є: презентація планів і стратегій розвитку території, узгодження праів громади, місцевої влади і району, визначення пріоритетів розвитку району, обговорення і усунення проблем, які виникають під час реалізації ланів, розробка планів залучення технічних і фінансових ресурсів для впровадження громадських ініціатив [24, с.32].

Важливою формою організації громадянського діалогу є процес громадських консультацій. Громадські консультації – це одна з форм побудови громадської участі, форма діалогу мерії з жителями з метою проконсультуватись з різних суттєвих питань; процес має ініціюватися завжди владою та впроваджуватись спільно з НДО; має консультаційний характер. Мета консультацій: проінформувати жителів про наміри; узнати, що вони про це думають; виробити разом з жителями такі рішення, які будуть враховувати їх потреби [45].

Існують різні інституційні механізми впровадження громадських консультацій, наприклад, через Бюро місцевих ініціатив та громадських консультацій як структурний підрозділ органів місцевого самоврядування. Як варіант, можливі діяльність Ради громадських консультацій, що забезпечує надання можливості громадянам внести заяву про бажання провести консультації (раніше такі повноваження були тільки у мера) – достатньо зібрати підписи 100 жителів (на прикладі Польщі). Цей організаційний момент має бути нормативно урегульований на місцевому рівні.

Другий компонент – соціальна участь, яка ґрунтується на принципі самопомоги. Вона виступає як альтернатива бюрократичній діяльності соціальних інституцій, їх надмірній формалізації. Загальноновизнано, що рухи самопомоги збагачують потенціал демократичних суспільств.

Райсіан й Карролл вказують, що потенціал самопомоги ґрунтується на «дії знизу», намаганні окремого індивіда (групи) залучитись до

вирішення власних проблем. Це стає можливим завдяки неформальним, безпосереднім відносинам, що забезпечують зближення людей. Допомагаючи собі (одночасно й іншим), люди приборкують почуття безпорадності перед проблемами залежності, соціальної патології. Самодопомога вчить сприймати самого себе, свої слабкості, впливати на своє середовище та змінювати його. «Самодопомога – це дуже важливе продовження світового руху заради демократії. Цей рух переймається, передусім, проблемою керування, філософія самодопомоги виводить значення участі споживача за межі лише прийняття рішень» [58, с.7].

Значення самодопомоги розкривається у оголошеній папою Пієм XI у 1931 році енцикліці *Quadragesimo anno*: «...сьогодні внаслідок зміни обставин лише могутні організації можуть справитися із завданнями, які колись вирішували малі організації. Та незважаючи на це, непорушеним та незмінним залишається основний закон соціальної філософії: що людська одиниця може зробити на користь суспільства власними силами та з власної ініціативи, того її не можна позбавляти; несправедливістю, суспільною втратою та порушенням ладу є також позбавлення менших та нижчих громад завдань, які вони можуть виконати, та передоручення цих завдань громадам могутнішим та вищим. Кожна суспільна дія за своєю метою і природою є допоміжною: вона повинна допомагати членам суспільного організму, а не знищувати їх або поглинати» [58]. Використання потенціалу самодопомоги є умовою побудови громадянського суспільства в Україні.

Для реалізації функцій самодопомоги необхідним є залучення мешканців, у тому числі молоді, до набуття досвіду розробки соціальних проектів та програм, навчання розробці логіко-структурної схеми власних проектів, а також реалізації даного проекту із застосуванням системи управління його життєвим циклом.

Наприклад, О.Безпалько узагальнено досвід Великобританії в реалізації суспільних ініціатив молоді. Зазначається, що неурядові організації організовують власні форуми для молоді з метою залучення до

роботи на користь громади. Такі форуми дають багато інформації для молодіжної служби. Перш за все це дає можливість надавати дітям та молоді послуги, які базуються на їх реальних потребах. Принцип участі дітей та молоді у прийнятті рішень визначено базовим у роботі з молоддю. Думка молоді враховується при облаштуванні молодіжних центрів (спортивний зал, кімнати для навчання, комп'ютер, кухня). Молоді люди також залучаються до розробки дизайну та оформлення приміщення: вони добирають кольори, розмальовують стіни, роблять прикраси для приміщення (самодопомога). Діяльність молодіжного центру реалізується у різних напрямках. У молодіжному центрі може бути невеличка музична студія, в якій підлітки записують свої авторські музичні твори; у центрі проходять молодіжні вечірки; упроваджуються різні програми: для дітей, які виключені з освітнього процесу, для молодих матерів; реалізуються програми допомоги дітям у виконанні домашніх завдань, формування впевненості у собі та розвитку особистісного потенціалу, формування необхідних життєвих навичок. Там можуть бути творчі майстерні для молоді: розпис футболок, іспанські танці, ландшафтний дизайн. Силами молоді забезпечується інформування жителів громади про всі послуги, які надаються в місті дітям, батькам та молоді. Каталог послуг розповсюджується у школах, лікарнях, інших організаціях. Такий підхід до роботи з молоддю дозволяє згуртувати громаду, підвищити рівень толерантності, знизити показники маргінальності в громаді [2].

Серед інших зарубіжних новацій, які пов'язані з реалізацією підходу на основі участі у роботі з молоддю, можна виділити такі: «Час молодих» – має на меті освіту молоді в галузі громадянських ініціатив, формування громадянської позиції та лідерських якостей; «Моніторинг затребуваності та якості послуг служб зайнятості людям з обмеженими можливостями» – має на меті визначити якість надання державних послуг з працевлаштування та визначити напрями удосконалення; «Школа соціального партнерства» – має на меті ознайомлення з кращими соціальними практиками, направленими на

підвищення якості життя мешканців та залучення соціально-незахищених прошарків населення до інноваційної діяльності у вирішенні власних проблем; «Повернення» – надання комплексу послуг для призовників для зниження емоційної напруги, нівелювання агресивних проявів, побудови повноцінної комунікації з родичами; «Автофотопробіг «Саянське братство» – привертання уваги суспільства до проблеми регіонального розвитку засобами культури, сприяння виявленню потенціалу сіл і селищ.

Нами проаналізовано досвід реалізації підходу, заснованого на участі та самопомозі, Херсонським міським Центром молодіжних ініціатив «Тотем». У межах програми «Громадянські ініціативи у Східній Європі» ними реалізовані проекти, направлені на розвиток громадянських ініціатив молоді, захист прав людей з обмеженими можливостями, активізацію молоді, протидію корупції. Були реалізовані проекти: конкурс міні-грантів «Інваліди-суспільству» – для організацій, що працюють у сфері захисту та розширення прав інвалідів; «Молодь за прозору владу». Вони були реалізовані у партнерській взаємодії Школи-інтернату для глухих дітей, Організації молодих інвалідів «Віра та надія», Херсонського міського Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (2005-2007).

Завдяки міні-грантам, діти, що мали проблеми зі слухом, організували благодійний «Віденський бал», на якому збирали кошти на ремонт бального залу у Будинку молоді; створений масажно-тренінговий кабінет для інвалідів з порушенням опорно-рухових функцій; організований інформаційно-консультативний пункт та тренінги з прав інвалідів. Більше 40 молодих інвалідів одержали соціальні послуги, п'ять організацій розвинули нові форми соціальної допомоги, залучили більше 60 волонтерів та додаткове фінансування, що перевищувало у два рази обсяг гранту.

У межах другого проекту 20 молодих журналістів пройшли цикл тренінгів з технології журналістського розслідування; серед молоді Херсона та області тиражем 5 тисяч екземплярів розповсюджень 5 випусків молодіжної газети «Бівні» зі статтями молодих журналістів: 30 студентів-

дизайнерів взяли участь у створенні антикорупційних плакатів, які представлені на виставці «Молодь проти корупції», організованій у навчальних закладах міста.

Завдяки проектам отримано результати: розвиток нового підходу до проблеми соціалізації молодих інвалідів; активізація груп інвалідів, які навчилися самостійно здійснювати діяльність в інтересах співтовариства; активізація молодіжного руху за підвищення прозорості рішень місцевої влади у сфері молодіжної політики; формування інформаційного середовища, у якому укріпилися ідеї протистояння корупції силами молоді, створилася мережа партнерських НДО та молодих журналістів, що їх підтримують.

Узагальнення досвіду реалізації міжнародних проектів, зокрема проекту»» дозволяє виділити механізм організації колективних дій. Мова йде про створення функціональної групи, яка відповідає за підготовку проектів громади, їх виконання та подальшу підтримку. Вона діє як виконавчий комітет, який складається з 3-5 осіб, обраних серед членів громади. До її членів включаються: лідер, скарбник та активні члени [24, с.40].

Четвертий компонент передбачає створення різних мереж співпраці з метою обміну досвідом. Такий підхід дозволяє краще реалізувати власну активність завдяки збагачення досвідом інших. Розрізненість діяльності різних організацій зумовлює слабкі можливості у запозиченні чужого досвіду. Через це вони вирішують проблеми й усувають бар'єри через пошук механізмів, які іншими уже давно знайдені й застосовані. Крім того, важливим є психологічний аспект функціонування мереж. У людей, що здійснюють зміни у своєму середовищі, іноді виникає відчуття самотності, відчаю, що приводить до втрати мотивації та ефекту вигорання. Мережа здатна реалізувати емоційну підтримку завдяки об'єднанню людей, які вирішують подібні проблеми.

У деяких випадках акцентується увага на можливостях мережі контактів для взаємовигідного обміну інформації [22]. Але таке бачення вважаємо обмеженим, оскільки воно не враховує різні аспекти обміну. Більш придатним вважаємо підхід Є.Шмагалскі, у якому виділяють різні напрями обміну досвідом для покращення якості послуг на місцевому рівні Мережеві організації розглядається як ефективний спосіб поширення перевірених рішень, використання відпрацьованих методів роботи, що дозволяє уникати помилок та економити час.

Створення мережевих організацій може орієнтуватись на дві основні форми: спільна модель діяльності (наприклад Центри волонтеріату, Центри активності локальної, місцеві фонди, центри порад громадських, банки їжі, ресурсні центри); спільність інтересів та цілей (наприклад, мережі організацій, що опікуються неповносправними, екологічною просвітою тощо). Завдяки створення мереж співпраці: створюються кращі послуги для місцевих громад через використання досвіду інших; використовуються різноманітні засоби і потенціал кожного члена мережі; випрацьовується спільна зовнішня політика відповідно до негативних суспільних та політичних явищ; створюється площина взаємної емоційної підтримки.

Головна проблема у реалізації даного компоненту полягає у відсутності суб'єкта, готового й здатного поєднати різних суб'єктів, які працюють в одній сфері (наприклад, екології, допомоги жертвам насильства, чи неповносправним). Водночас, слід враховувати, що діяльність мереж відповідає ідеям саморегуляції й «дії знизу». Це рух, який створюється без втручання зовні; він відповідає механізму розвитку, отже, розглядається як створення спонтанних громадських структур «зсередини», «знизу». Він виникає завдяки існуванню свідомих, активних, відповідальних громадян. На шляху створення мереж існують перешкоди, отже, виникає необхідність імпульсу (поштовху) до роботи. Таким імпульсом може стати приклад інших. Для упровадження такого механізму створюються Ресурсні Центри громадських організацій (це також можуть бути Центри локальної

активності). Вони можуть сприяти розвитку мережевих організацій. Як зазначає Є.Шмагалскі у Великій Британії, діяльність кількох сотень найважливіших мереж дотує держава і центральний уряд [58, с.35].

Однією з можливих форм створення мережевої організації є мережева організація визначеної моделі діяльності. Суб'єкти – учасники мережевої організації працюють керуючись спільними цілями, правилами прийняття рішень, спільними завданнями і діяльністю. Від кожної організації чи інституції вимагається вкладання власних ресурсів. Залежність між ними може бути постійна чи тимчасова, відповідно до розвитку ситуації і функціонуючих на той час форм мережевої співпраці, до яких належить мережа інформації, координації і співпраці. Різниця між цими трьома формами співпраці полягає в основному на взаємному впливі організацій-членів, цілях і діяльності партнерства, а також угод, що з них витікають. Мережева організація спільної моделі діяльності не обмежується лише інформаційним рівнем. Потрібна якась форма координації і правила співпраці. Мережі, які створили свій статус на певній спільності цілей і інтересів, можуть довго співпрацювати на усіх трьох рівнях [58].

Таким чином, практика реалізації підходу, заснованого на участі мешканців громади у прийнятті та реалізації рішень щодо її розвитку, доводить ефективність запропонованих ідей. Серед різних напрямів активізації громад найменш розробленою є проблема зміни пасивної позиції переважної більшості мешканців, у тому числі молодих людей. Виникає необхідність продовження наукового пошуку, зокрема технологій впливу на свідомість з метою переорієнтації на посилення активності.

3.3 Методичні рекомендації лідерам громадських організацій щодо впливу на громадську позицію молоді

Молоді люди – це достатньо велика цільова група населення, що складає більше 20% населення. Це майбутні споживачі соціальних послуг,

яким належить жити у суспільстві, яке створюється силами сучасних мешканців територіальних громад. Вони – активні представники громади, які мають майже не найбільший потенціал громадської участі. Це люди з новою психологією, яка відрізняється від тої, яка сформована у їхніх батьків у радянські часи. Це найбільш зацікавлена у реалізації нових підходів до місцевого розвитку група населення, яка має стати провідником реформ та їх головним виконавцем.

Місьцеве самоврядування має сприяти перетворенню пасивних споживачів на активних громадян, залучати мешканців до розв'язання соціальних проблем, зокрема, найактуальніших сьогодні проблем соціальної адаптації й соціалізації молоді. У літературі, що стала предметом аналізу, наголошується на важливості створення ініціативних груп молоді за підтримки органів влади.

Органи місцевого самоврядування можуть сприяти цьому процесу різними шляхами, наприклад: виступити з ініціативою про скликання установчих зборів майбутньої молодіжної організації або увійти до ініціативної групи, яку створили ініціативні студенти, друзі, колеги тощо; сприяти ініціативній групі у пошуку або наданні місця для проведення установчих зборів; навчання лідерів способам комунікації з членами майбутньої організації; забезпечення участі представника влади в роботі установчих зборів майбутньої організації; надати допомогу ініціативній групі (уповноваженій особі) у оформленні й реєстрації документів, необхідних для створення об'єднання; надати ініціативній групі інформацію, необхідну для реалізації діяльності.

Але поза увагою залишається факт, що розвиток соціального капіталу громади передбачає послідовну реалізацію етапів, у тому числі: вплив на свідомість мешканців (підвищення зацікавленості, формування позитивного іміджу громадської участі), зміна громадської позиції щодо участі у колективних справах, залучення до активної участі у захисті своїх прав та вирішенні проблем громади. До того ж, на шляху до партнерства влади й

громади існує багато перешкод: недовіра до влади, конфліктні стосунки між владою й організаціями, брак конструктивного діалогу між ними, утриманські настрої молодих людей тощо. У громадській думці молодих людей наявна суперечність: невдоволення діяльністю державних (місцевих) органів влади, з одного боку, й страх перед виявом ініціативи «знизу» – з іншого. Тому ідея популяризації підходу, заснованого на участі, що сприяє розвитку соціального капіталу громад, має бути пов'язана з переходом від звички критикувати владу до спільного пошуку можливостей вирішення актуальних проблем. Тоді молоді люди мають змінити власну громадську позицію: від ролі «прохача», «скаржника», «критика» перейти до ролі «учасника спільних дій», стати помічниками, або навіть володарями влади.

Найбільш складним процесом є формування готової до захисту своїх прав особистості. Одною з найбільших перешкод є пасивність більшості молодих людей, вузькість інтересів, нехтування відповідальністю, непоінформованість з питань прийняття рішень, острах перед зайвими клопотами та передбачуваними витратами, нестача переконливих прикладів, брак лідерів. Усе це обмежує можливості участі молоді у соціальній дії та усунення від впливу на владу. З молодими людьми необхідно працювати: поглиблювати їхню обізнаність про процес прийняття рішень на рівні місцевої влади, про способи і форми взаємодії влади й громади, наголошувати на перевагах участі молоді у процесі прийняття рішень (підвищення рівня задоволення інтересів та поліпшення якості послуг).

Щоб інформаційно-роз'яснювальна робота щодо залучення до участі молоді була ефективною, лідерам громадських організацій потрібно мати певний обсяг знань, зокрема стосовно способів соціального впливу. Результатом впливу на особистість є зміна свідомості та світосприйняття молоді людини, що є передумовою зміни громадської позиції (уявлень, ставлення, оцінок). Завдяки зміні громадської позиції молода людина набуває здатність вибору мети та засобів її досягнення. Вона зовсім по іншому реагує не ті соціальні об'єкти, з якими зіштовхується у повсякденній

діяльності. Такими об'єктами є: абстрактні ідеї (справедливість, довіра, партнерство); соціальні групи (молодіжні організації, органи місцевої влади та місцевого самоврядування, товариства співвласників багатоквартирних будинків тощо), проблеми (споживання, дозвілля, спілкування, самореалізації тощо)

Для переходу до політики соціальної участі, насамперед, необхідно здійснити зміни у громадській свідомості. Усвідомлення потреби передуює об'єднанню. Молода людина навіть на замислюється над тим, чи відчуває вона вплив місцевої влади на своє життя і чи має вона права та реальні можливості впливати на місцеве самоврядування. Отже, на першому етапі набувають значення механізми мобілізації через інформаційно-роз'яснювальну роботу. При цьому слід врахувати особливості каналів поширення інформації та способів соціального впливу.

Найбільш поширеними каналами поширення інформації є такі: розсилання спеціальних інформаційних бюлетенів, листків, довідників поштою; телевізійні передачі й радіопередачі; статті в місцевих газетах; організація роботи громадських приймалень. З урахуванням особливостей сучасної молоді слід поставити під сумнів традиційні канали одержання інформації. За підсумками численних досліджень, серед каналів масової комунікації чільне місце посідає міжособистісне спілкування. Тому, виробляючи стратегію інформаційних дій, потрібно врахувати значення неформального середовища як фактору створення позитивного образу громадської участі. Більшість людей потребують живого спілкування. На нашу думку, невикористаний потенціал мають дослідницькі практики.

З одного боку, вивчення громадської думки є важливим інструментом підвищення ефективності соціальних проектів, що розробляються й реалізуються. З іншого боку, дослідницьку практику слід розглядати як форму взаємодії, що базується на інформаційних обмінах. Проведення дослідження може виступити як спосіб інформаційного впливу на молодь з метою розширення її уявлень про можливості громадської участі,

спонукання до зміни власної громадської позиції. Мова йде про формувальне опитування, яке здатне забезпечити соціальний вплив на молодь, запобігти виникненню опору, включення механізмів підсвідомості. Молода людина не буде виявляти активності, якщо вона не поінформована щодо переваг та можливостей, які існують. Отже, для створення позитивного образу громадської участі у масовій свідомості молоді пропонується застосувати таку форму роботи як «дослідницька прогулянка».

Для вивчення громадської думки застосовуються якісні і кількісні методи. Для вирішення поставленої задачі доцільним є застосування методу опитування. Серед його різновидів можна виділити: анкетування, інтерв'ю, поштове, телефонне, пресове, експертне опитування. Для здійснення «дослідницької прогулянки» доцільно застосувати метод інтерв'ю, який забезпечує можливість безпосереднього спілкування з молодою людиною. Він у найбільшій мірі забезпечує можливості соціального впливу через комунікаційну взаємодію.

Вивчення громадської думки доцільно проводити у різних «локаціях», специфічних для молоді. Це можуть бути парки, стадіони, навчальні заклади, громадські організації. Відповідно до просторової ознаки виділено 4 категорії населення, думки який найбільш виразно відбивають громадську позицію молоді та її готовність до участі у розвитку соціального капіталу громаді, а саме: спортсмени, пересічні молоді люди, студенти, лідери (учасники громадських організацій). Друга категорія молоді створює передумови включення у вибірку маргіналізованих груп молоді, які не задіяні у соціальних структурах. Виділені групи молоді можна уважати референтними, тобто такими, що мають вплив на більш численну аудиторію. До того ж, серед них існує ймовірність присутності тих, які належать до соціально вразливих (інвалідів, сиріт, малозабезпечених тощо)

Завдання дослідження можуть бути такими:

- виявити особливості сучасного світосприйняття молоді, зокрема їхніх уявлень про власну роль у суспільних перетвореннях;
- виявити обмеження у залученні до самодопомоги молодих людей;
- оцінити привабливість різних форм участі молоді у вирішенні проблем територіальної громади та задоволенні особистісних інтересів.

Проводячи інформаційну кампанію для заохочення молоді до участі, увесь час необхідно впливати: переконувати й спонукати до дії. При плануванні «дослідницької прогулянки» важливо знати, що визначає дії людини, а також які є способи впливу. При здійсненні дії, людина сподівається на те, що результатом буде перехід до кращого становища. При виборі дії вона з'ясовує й порівнює: 1) теперішню ситуацію; 2) ситуацію, до яких може привести дія (фреймінг – це визначення ситуації). Для виникнення прагнення до дії майбутня ситуація має уявлятися як краща. У більшості випадків майбутня ситуація для молодих людей залишається невизначеною, а невизначеність лякає.

Отже, насамперед, людині необхідно продемонструвати усі недоліки існуючої ситуації із реалізації прав молоді та протиставити їй майбутній стан, якого можна досягти на основі спільної дії. Щоб молоді люди змогли усвідомити, чи необхідна їм участь у спільній дії, доцільно поставити їх декілька простих питань, що спонукатиме до роздумів. Для цього, на нашу думку, і призначена «дослідницька прогулянка» як специфічна форма формувального дослідження.

Інструментарій для вивчення думки молоді щодо можливостей власної участі у суспільних перетвореннях наведений у додатку Г. При його конструюванні враховано особливості соціального впливу на особистість. Відповіді на першу половину питань визначають теперішню ситуацію життєдіяльності молодої людини. Для того щоб вони могли співвіднести її з майбутньою ситуацією доцільно у другу частину запитань увести такі, які одночасно дадуть уявлення про способи досягнення бажаних змін.

Одним із прийомів впливу є перевизначення ситуації («рефреймінг»). Для зміни емоційного ставлення людини до предмета, явища або ситуації здійснюється оперування реальними фактами. Світ є те як ми його представляємо, отже грамотний опис ситуації слід розглядати як спосіб конструювання внутрішнього світу особистості. Опис ситуації враховує потреби, норми, правила та цінності людини.

Для подолання стереотипу «неможливості власної участі», вироблення позитивного прийняття ідеї об'єднання заради змін, зміни установок людей щодо власної ролі у розвитку громад доцільно також проводити громадські форуми. Інформації, що надходить від ЗМІ, або, отриманої під час «дослідницької прогулянки», недостатньо для усвідомлення переваг колективної участі у вирішенні проблем.

Громадський форум є інструментом формування громадської думки завдяки обговоренню проблеми через діалог. Це дискусія, яка побудована довкола 3–4 підходів і яка ніколи не зводиться до альтернатив. Виважене обговорення виробляє знання, котрого не можуть дати ані експерти, ані опитування громадської думки. Науковці називають його соціально конструйованим знанням. Воно допомагає визначити, яке бачення проблеми виробила громадськість, що є цінним для людей і чи є конфлікт між цими цінностями, що люди бажають або чого не бажають робити для розв'язання проблеми, які витрати та наслідки є для них прийнятними, чи існує взаєморозуміння щодо спільної мети та можливості діяти разом для її досягнення. Це не просто обговорення, а спосіб ухвалення рішень, які дадуть громадянам змогу діяти спільно. Завдяки форуму забезпечується спонукання учасників до соціальної активності, бачення нових можливостей для спільної роботи, відчуття здатності до дії. Досвід живого спілкування змінює людей.

На громадському форумі з обговорення проблеми залучення молоді до участі у вирішенні проблем громаді можна запропонувати такі підходи: 1) волонтерська діяльність як додатковий ресурс; 2) активізація мережевих

груп як форми обміну досвідом; 3) політична соціалізація молоді та її участь у процесі прийняття рішень на рівні громади.

Під час проведення першого діалогу важливо переконати молодих людей у необхідності покращення умов їхнього життя саме шляхом колективних дій, ознайомити з можливостями одержання підтримки, якщо вони бажають досягти тих чи інших цілей. Під час діалогу важливо акцентувати увагу на таких темах:

- якість життя у громаді, можливості задоволення потреб та інтересів;
- труднощі, наявні у громаді, що перешкоджають досягти бажаної якості життя:
- необхідність колективних дій для створення сприятливих умов вирішення проблем молоді на основі принципу самопомоги;
- важливість організації, збільшення капіталу, чіткого керівництва для посилення ефективності колективної дії;
- роль активістів і необхідність підвищення якості вмінь у них з метою досягнення бажаних змін; ключові компетентності та поведінка інших учасників громади.

У процесі реалізації міжнародних проєктів із залученням гранту була передбачена роль координатора (фахівця із соціальної мобілізації), який виконує провідні функції під час різних фаз діалогу між владою і громадою. Під час першої зустрічі він мотивує членів громади до об'єднання на умовах взаємного партнерства і до створення певної форми організації громадян; під час другої – він сприяє розкриттю потенціалу громади щодо вирішення наявних проблем через формулювання чіткого бачення майбутніх дій; у ході третього діалогу він забезпечує можливості грантової підтримки через підписання відповідної угоди, а у четвертому – допомагає членам громади скласти чітке уявлення про майбутнє, враховуючи уроки минулого [25, с.24].

За умови відсутності зовнішньої підтримки функцію фахівця із соціальної мобілізації, на нашу думку, мають виконувати лідери недержавних молодіжних організацій.

Ми підтримуємо думку про те, що необхідно під час пошуку провідників соціальних змін координатору з розвитку громад необхідно намагатись уникати такої ситуації, коли від час діалогу помітно домінує кілька осіб. Важливо забезпечити залучення також сором'язливих та нерішучих людей. За необхідності діалог слід проводити не один раз, можлива демонстрація відеофільмів про розвиток громад. Під час таких зустрічей необхідно бути готовим до агресивних коментарів та запитань від членів громади. Оскільки саме у цей момент закладається фундамент довіри, важливо бути стриманим, апелювати до здорового глузду й аргументів. У цій ситуації бажано навести приклади успішних практики, реалізованих на основі принципу самодопомоги.

Громадський форум може бути переведений у телевізійний простір, що сприятиме залученню до обговорення більшої кількості молодих людей, а також дозволить встановити міру підтримки ними того чи іншого підходу до вирішення проблем, що пропонуються владою.

Метод раціонального переконання передбачає, що зацікавити потенційних учасників процесу можна через мотиви економії (зменшення витрат на задоволення власних потреб), влади (можливість контролю), якості (підвищення якості послуг). Але не треба забувати, що на етапі заохочення важливішим є мотив безпеки («мотив запобігання невдачам»). Якщо люди не матимуть відчуття, що їм гарантовано можливість вибору, тобто прийнятті рішення про спосіб власної участі у тих чи інших ініціативах. З огляду на переваги мотиву безпеки, можна також прогнозувати, що ідея об'єднань не буде успішно втілена за умови надмірної бюрократизації дій. Негативний досвід функціонування інституційних структур, як правило, визначає стійку недовіру до будь-яких інновацій у соціальній сфері.

Інструментом, що забезпечує можливість прийняття тої чи іншої ідеї, є наочні приклади. Для цього можуть бути застосовані мережеві організації,

які дозволяють поширювати успішні практики. Такий підхід має бути застосований, насамперед, у роботі з ініціативними групами.

Таким чином, головними напрямками підтримки залучення молоді до створення ініціативних груп можуть стати такі: інформування про можливості; залучення до діалогу; демонстрація перспектив. Умовами, що сприятимуть подальшій роботі є створення навчальних систем і ресурсних центрів для підвищення рівня підготовки літерів ініціативних груп до соціальної участі.

ВИСНОВКИ

Загострення соціальних проблем, недостатність ресурсів зумовлює актуалізацію проблеми оптимізації рішень, яка може бути вирішена в контексті теорії соціального капіталу, через упровадження моделей кооперації. Завдяки укріпленню суспільної солідарності генерується деяка якість – соціальний капітал, що робить соціум більш пристосованим до вирішення різноманітних завдань. Виділяють такі види капіталу: людський, соціальний, фізичний, культурний. Соціальний капітал розглядається як «значущі обставини», неформальна соціальна організація, вид ресурсу, що впливає на розвиток людини і суспільства, ефективність спільної діяльності. Обсяг соціального капіталу визначається широтою мережі взаємних зв'язків, які полегшують доступ до ресурсів, зменшують трансакційні витрати.

Існують різні теорії розвитку соціального капіталу. За Дж.Коулманом він формується у міжособистісних відносинах: у процесі спілкування, при виконанні спільної справи. За Р.Патнемом головну роль у соціальному розвитку відіграють громадські організації, а факторами розвитку є: довіра, освіта, наявність інституційних обмежень (норми, неформальні механізми примусу). Це дозволяє зробити висновок про роль соціальної роботи в громаді для розвитку соціального капіталу.

Існують різні підходи до дослідження соціального капіталу: особистісний (оцінка стану розвитку капіталу особистості, специфіки міжособистісних стосунків); організаційний (груповий соціальний капітал), інституційний (виявлення впливу влади на функціонування громади). На основі методу аналізу документів і критичного аналізу встановлено суперечності, для послаблення яких необхідне удосконалення підходів до оцінки соціального капіталу. Виникає необхідність забезпечення виваженого підходу до вибору показників соціального капіталу; забезпечення операційного представлення складних категорій (наприклад, довіра);

забезпечення повноти охоплення різних аспектів дослідження (наприклад, дослідження впливу освіти й соціальної роботи на розвиток соціального капіталу); врахування не тільки статички, але й динаміки на основі критеріїв світогляду та специфіки форм організації взаємодії у спільнотах.

Загострення соціальних проблем, недостатність ресурсів зумовлює актуалізацію проблеми розвитку соціального капіталу, яка може бути вирішена в контексті соціальної роботи в громаді. Набуває значення соціальне партнерство як спосіб організації співпраці суб'єктів, залучених до вирішення проблем населення відповідної території (скоординовані зусилля); залучення до участі на ринку надання соціальних послуг організацій і установ різних форм власності.

Розроблено рекомендації щодо розвитку соціального капіталу у громаді через налагодження соціального партнерства. При цьому враховано: 1) необхідність міжвідомчої і міжсекторної взаємодії; 2) орієнтацію на розвиток форм взаємодії; 3) сполучення традиційних та інноваційних підходів та форм партнерства.

За характером співучасті взаємодія може відбуватися шляхом: розподілу завдань та забезпечення взаємної доповнюваності дій (спільні наради, соціальні програми, спільні спеціалізовані служби, створення дорадчих органів); об'єднання ресурсів (соціальне замовлення, шефська допомога); обміну досвідом (семінари, круглі столи, розробка методичних та інформаційних матеріалів, створення та впровадження нових технологій); оцінки та моніторингу діяльності (експертні опитування). Відпрацювання механізмів міжсекторної та міжвідомчої взаємодії можна розглядати як один з варіантів оптимізації використання ресурсів та покращення якості надання соціальних послуг соціально вразливим категоріям населення.

Партнерство є формою взаємодії, в якій громадяни, соціальні групи, державні та недержавні організації включені в систему самоорганізації, яка має такі характеристики: наявність спільних цілей; вибір форми співробітництва, яка відповідає інтересам партнерів; еволюція

інституціональних механізмів та правових процедур, які забезпечують процес взаємодії; ротація партнерів при вирішенні різних соціальних проблем. Організація спільної діяльності може забезпечуватись на нормативній, інституційній або договірній основі. Базовою формою є відношення довіри. З одного боку, партнерство забезпечує об'єднання енергії, навичок та ресурсів різних суб'єктів, що може бути корисним у вирішенні соціальних проблем (соціальної нерівності, виключення). З іншого боку, партнерство як форма взаємодії забезпечує зміни її сторін, що є чинником суспільного й культурного розвитку.

Змін зазнають і самі форми взаємодії, що дозволяє здійснити систематизацію і запропонувати можливі варіанти класифікації. Форми взаємодії мають тенденцію до змін – до переходу до більш складної структури відносин. Тому доцільно здійснювати класифікацію за рівнем розвитку партнерських відношень. Можна виділити такі форми взаємодії: проведення епізодичних заходів, реалізація соціальних програм, створення партнерських соціальних служб, укладання соціального контракту. У сучасних умовах важливими стають знання, засновані на досвіді та інтуїції. Обмін такими знаннями, обговорення нових ідей, розробка інноваційних концепцій здійснюються ефективніше у неформальному середовищі. Тут можна виділити такі сучасні форми співпраці: стратегічні альянси, аутсорсинг, аутгаскінг, співтовариства практики.

Важливе значення для вирішення актуальних проблем вразливих груп населення має реалізацію підходу, заснованого на участі, у соціальній роботі на локальному рівні. Становлення даного підходу зумовлене усвідомленням важливості участі громадян в управлінні суспільними справами. Цей підхід передбачає перенесення акцентів на громадянське залучення та соціальну активність вразливих верств. Перехід до громадської участі передбачає діалог місцевої влади з мешканцями міста через запровадження механізму спільного прийняття рішень. Громадянська партиципація передбачає: спільне прийняття рішень, комунікацію, інформацію.

Для реалізації в Україні підходу, заснованого на участі, створені правові передумови реалізації механізму впливу громадян на місцеву владу. Законодавством передбачено різні форми участі населення у прийнятті рішень: місцева ініціатива, громадські слухання, електронні петиції, участь у діяльності консультативно-дорадчих органів.

Здійснене узагальнення досвіду розвитку соціального капіталу громад переконує, що існуючі практики орієнтовані на окремі аспекти процесу. На основі системно-еволюційного підходу розроблена інтегративна модель розвитку соціального капіталу на рівні територіальної громади засобами соціальної роботи. У цій моделі ми виділили чотири компоненти: міжвідомча і між сектора взаємодія; громадська участь у прийнятті рішень; соціальна участь (самодопомога); мережева активність.

Міжвідомча і міжсекторна взаємодія залежно від характеру співучасті може відбуватися шляхом: розподілу завдань та забезпечення взаємної доповнюваності дій (спільні наради, соціальні програми, спільні спеціалізовані служби, створення дорадчих органів); об'єднання ресурсів (соціальне замовлення, шефська допомога); обміну досвідом (семінари, круглі столи, розробка методичних та інформаційних матеріалів); оцінка та моніторинг діяльності (експертиза).

Громадська участь передбачає залучення громадян до прийняття рішень органами влади; це дозволяє включити у рішення знання й переживання проблем, а також заохочує мешканців підтримати прийняте рішення та взяти участь у його виконанні. Важливе значення мають методи залучення громади міста до процесу визначення та вирішення місцевих соціальних проблем. У соціальній роботі це відбувається за допомогою технології оцінки потреб громади. Формою організації громадянського діалогу є процес громадських консультацій; інституційним забезпеченням може стати Бюро місцевих ініціатив та громадських консультацій або Рада громадських консультацій.

Третій компонент – соціальна участь, яка ґрунтується на принципі самопомоги, який виводить значення участі споживача за межі прийняття рішень, збагачує потенціал демократичного суспільства, забезпечує «дію знизу». Для підтримки намагань окремого індивіда (групи) залучитись до вирішення власних проблем необхідним є залучення мешканців, у тому числі молоді, до набуття досвіду розробки соціальних проектів та програм.

Четвертий компонент передбачає створення різних мереж співпраці з метою обміну досвідом. різні напрями обміну досвідом для покращення якості послуг на місцевому рівні. Формами мережевої співпраці є мережа інформації, координації і співпраці. Інституційним забезпеченням є створення мережевих організацій: Центрів волонтеріату, Ресурсних Центрів, Центри активності локальної, Центри громадських порад тощо.

Але, незважаючи на здійснені перетворення та набутий досвід, підхід на основі участі, ще не став домінантою у реалізації владних повноважень. на шляху до партнерства влади й громади існує багато перешкод: недовіра до влади, страх перед виявом ініціативи «знизу», утриманські настрої, нехтування відповідальністю, непоінформованість з питань прийняття рішень, страх перед зайвими клопотами та передбачуваними витратами, нестача переконливих прикладів, брак лідерів. Усе це обмежує можливості участі молоді у соціальній дії та усунення від впливу на владу

Тому ідея популяризації підходу, заснованого на участі, що сприяє розвитку соціального капіталу громад, має бути пов'язана з переходом від звички критикувати владу до спільного пошуку можливостей вирішення актуальних проблем. На першому етапі набувають значення механізми мобілізації через інформаційно-роз'яснювальну роботу. Для підвищення ефективності впливу на громадську позицію молоді розроблено методичні рекомендації лідерам громадських організацій. При цьому слід враховано особливості каналів поширення інформації та способів соціального впливу.

Проводячи інформаційну кампанію для заохочення молоді до участі, увесь час необхідно впливати: переконувати й спонукати до дії. Людині

необхідно продемонструвати усі недоліки існуючої ситуації із реалізації прав молоді та протиставити їй майбутній стан, якого можна досягти на основі спільної дії. Для створення позитивного образу громадської участі у масовій свідомості молоді пропонується застосувати таку форму роботи як «дослідницька прогулянка».

Залучення до участі у дослідженні може виступити як спосіб інформаційного впливу на молодь з метою розширення її уявлень про можливості громадської участі, спонукання до зміни власної громадської позиції. Метод інтерв'ю забезпечує можливість безпосереднього спілкування з молодою людиною. Він у найбільшій мірі забезпечує можливості соціального впливу через комунікаційну взаємодію, дозволяє поставити їх декілька простих питань, що спонукатиме до роздумів.

Також доцільно також проводити громадські форуми. На громадському форумі з обговорення проблеми залучення молоді до участі у вирішенні проблем громаді можна запропонувати такі підходи: 1) волонтерська діяльність як додатковий ресурс; 2) активізація мережевих груп як форми обміну досвідом; 3) політична соціалізація молоді та її участь у процесі прийняті рішень на рівні громади

Умовами, що сприятимуть подальшій роботі, є створення навчальних систем і ресурсних центрів для підвищення рівня підготовки літерів ініціативних груп до соціальної участі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний звіт за підсумками дослідження стану соціального капіталу у громадах України та умов для його формування і розвитку. Одеса, 2017 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.irf.ua/knowledgebase/publications/doslidzhennya_stanu_sotsialnogo_kapitalu_u_gromadakh_ukraini
2. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: Монографія. – К., 2006. – 408 с.
3. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді: Навчальний посібник /О.В.Безпалько. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
4. Безпалько О.В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. Автореф. 13.00.05 – соціальна педагогіка. Луганськ, 2007. – 45 с.
5. Бєлий Д.В. Стан реалізації молодіжної публічної політики у Херсонській області /Д.В.Бєлий, М.В.Гончар, М.С.Єлігулашвілі, О.Д.Мошнягул. – Херсон, 2007. – 144 с.
6. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – Том 6. – 2005. – № 3. – С. 60 - 74
7. Винокуров Д.А. Активизация ресурсов местного сообщества и работа с сетью социальных контактов подростков и их семей, оказавшихся в кризисной жизненной ситуации
8. Вовк Т.С. Надання соціальних послуг організаціями громадянського суспільства та регулювання волонтерського руху //Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2001. – № 3-4. –С.68-76
9. Галиуллин Д.Л. Социальное доверие и социальный капитал в региональной политике развития. //Вестник ТОГУ – 2009. – № 2 (13). – С.221-228

10. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов./М.Ф.Головатий, М.Б.Панасюк. – К.: МАУП, 2005. – 560 с.
11. Головин В.В. Исследование уровня доверия персонала к организации [Электронный ресурс]. Режим доступа: file:///C:/Users/User/Downloads/golovin_uroven-doveriya-personala-k-organizacii_diplom_antiplagiat_otzyvy_soglasie%20(1).pdf
12. Гордієнко Н.М. Соціальний капітал вихованців інтернатних навчальних закладів України //Грані. – 2018. Том 2. – № 1. – С.46-55
13. Грицаєнко М.І. Соціальний капітал територіальних громад та їх об'єднань//Modern Economics: електронне наукове видання з економічних наук. – 2017. - № 4. – С.63-74
14. Дискин И. Е. Хозяйственная система России: проблемы институционального генезиса // Общественные науки и современность. 1998. – № 4. – С.4-12
15. Довбах А. Сильные Мы: Мобилизация и развитие потенциала сообществ, уязвимых к ВИЧ. Методологическое тренинговое пособие. –Киев: МБФ «Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине», 2013. – 272 с.
16. Ефективна взаємодія органів місцевого самоврядування, НДО та населення за методикою «Сусідська взаємодопомога». Методичний посібник // ХОГО Асоціація розвитку спільнот. Харків, 2012. – 80 с.
17. Кокарев И. Соседские сообщества: путь к будущему России. – М.: Прометей, 2001. – 248 с.
18. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. –2001.–№ 3. – С.122-139
19. Магдеева М.Р. Социальный капитал: понятие и подходы к исследованию /М.Р.Магдеева, Н.Н.Жилина, Т.С.Загидуллина //Экономика и управление: проблемы, решения. – 2017. – Том 3. – № 1. – С.19-24

20. Маилян Ф.Н. Роль социального капитала в процессе формирования и реализации человеческого капитала //Вестник Томского государственного университета. – 2012. – №1(17). – С.51-62
21. Методичний посібник з питань створення та діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій в Україні /А.І.Білий, І.А.Жданова, Л.Є.Леонтєва, Н.Ф.Романова, Ф.М.Герасимчук, А.В.Горін, Т.М.Колос, М.М.Костючок, М.А.Саприкіна, А.Л.Стрелковська. Київ, 2007. – 119 с.
22. Механізми формування та впровадження місцевої соціальної політики: тренінгів курс для спеціалістів соціальної сфери /упоряд.Т.П.Авельцева, А.В.Калініна, Н.В.Зимівець. К.: український фонд «Благополуччя дітей», 2013
23. Мещан І.В.Соціальне партнерство в управлінні соціальним обслуговуванням населення в Україні: регіональний контекст. Автореф. Дис..на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук зі спеціальності 22.00.02 – спеціальні та галузеві соціології. Запоріжжя, 2016. – 23 с.
24. Місцевий розвиток за участі громад: результати соціологічного дослідження «Оцінка впливу підходу до місцевого розвитку за участі громад, реалізованого в Україні у проектах ПРООН, що фінансувалися Європейським Союзом та іншими донорами» Київ, 2011. – 108 с.
25. Місцевий розвиток, орієнтований на громаду: посібник з впровадження проекту /розробник Джейсінг Сах. 2011. – 177с
26. Мобілізація громад: досвід ПРООН у реалізації підходу громадської безпеки і соціальної згуртованості: посібник для мобілізаторів громад//Програма розвитку ООН в Україні
27. Настільна книга для неприбуткових організацій /за ред.А.Ткачука. – 2-е вид., випр. і доповн. – К.: Ін-т громадян.сусп0ва: ІКЦ «Леста». 2005. – 288 с.

28. Новая философская энциклопедия: В 4 тт. М.: Мысль. Под редакцией В. С. Стёпина. 2001. – 668 с.
29. Новіков В. Довіра як чинник економічного розвитку: український погляд. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://petrimazepa.com/trustasgrowth.html>
30. Оцінка існуючих моделей та практик соціальної роботи та соціальних послуг на рівні громади: аналітичні матеріали /З.П.Кияниця, Л.М.Мельничук, Л.А.Петушкова. Київ, 2017. – 84 с.
31. Патнэм Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь //Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 4. – С. 79
32. Патнем Р. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Леонарді, Р. Нанетті; [переклад з англ. В. Ющенко]. – К.: Основи, 2001. – 302 с.
33. Педько К.В. Особливості соціального капіталу внутрішньо переміщених осіб: порівняльний аналіз кореляційних плеяд //Науковий вісник Херсонського державного університету: Психологічні науки. – 2018. – Випуск 3. Том 1. - С.180-184
34. Писарева К.А. Исследование социального доверия в межличностных отношениях (на примере студенческих групп) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://elib.spbstu.ru/dl/2/v18-4134.pdf/info>
35. Планування розвитку територіальних громад. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко / Асоціація міст України – К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. – 256 с.
36. Посібник з розвитку громад: Практичний порадник для небайдужих / Кол.авт.: Л.О.Єльчева, І.М.Ібрагімова та ін. – К., – 2007. – 458 с.
37. Построение партнерства: методические рекомендации /ред..Т.Дешко. Киев, 2002. – 210 с.

38. Почебут Л.Г. Социальный капитал как инновационный потенциал развития России/ [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnyy-kapital-kak-innovatsionnyy-potentsial-razvitiya-rossii>
39. Региональная оценка с привлечением к участию: методические рекомендации/ред..М.Андрущенко. К.: Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине. – 125 с.
40. Селигмен А. Проблема доверия /А.Селигмен. –М., 2002. – 436 с.
41. Семенова А.К. Социальный капитал: теория и практика //Известия Саратовского университета. 2007. Т. 7. Сер. Экономика. Управление. Право, вып. 1. – С.27-31
42. Семигіна Т.В. Модель соціального планування на місцевому рівні
43. Семків І.І. Соціальний капітал як чинник громадянської активності студентської молоді: психологічна модель: дис....канд.психол.наук; 19.00.11. Львів: нац..ун-т ім..І.Франка, 2009. – 268 с.
44. Сообщества практики для инновационных компаний /В.Аблязов, И.Алексеева, Л.Билан, В.Волфарт, А.Вольмер, П.Вольф, Н.Дмитриевская, Т.Емшанова, Л.Ефимова, Ю.Плотинский, Й.ридель, Р.Слагтер, В.Тисенко, В.Черняк, О.Шулаева. М.: Rusmeco, 2007. – 192 с.
45. Справочник по общественному участию. Ош, 2012. – 18 с.
46. Сталий розвиток міст за участю громад: уроки з досвіду впровадження «Муніципальної програми врядування та сталого розвитку». – Київ: ПРООН/МПВСР, 2008. – 48 с.
47. Стан соціального капіталу в громадах України: умови формування та розвитку (результати міжрегіонального дослідження. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://gurt.org.ua/news/informator/42633/>
48. Панькова О.В. Доверие как основа формирования социального капитала в контексте развития человеческого потенциала Украины / О. В. Панькова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. –

2012. – Вип. 16. – С. 101-109 . - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2012_16_15
49. Сообщества практики для инновационных компаний / Сб. под ред. Ю.М. Плотинского, СПб., 2007. – 322 с.
 50. Татарко А.Н. Методы этнической и кросс-культурной психологии: учебно-метод. Пособие /А.Н.Татарко, Н.М.Лебедева. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 163 с.
 51. Технології соціальної роботи за місцем проживання : навч. посібник /укладачі Іващенко К. В., Коцур І. В. 2-ге вид., оновл. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. – 114 с.
 52. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.
 53. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. М.: АСТ; Ермак, 2004. – 730 с.
 54. Филенко В.И. Социальное партнерство в системе взаимодействия органов муниципальной власти и местного самоуправления. -М.: Социально-технологический институт МГУС, 2000. – 82с.
 55. Шеина М.В. Социальный капитал: подходы к определению и измерению /М.В.Шеина, С.Н.Паклина //Российский экономический журнал. – 2015. - № 3. – С.7-22
 56. Шендеровський К.С. Взаємодія соціальних служб для молоді та громадських, благодійних організацій щодо задоволення потреб дітей, молоді, різних категорій сімей в м.Києві // Проблеми педагогічних технологій. 36. наукових праць. Випуск 3-4. – Луцьк, 2004. – С.63-72.
 57. Шиняева О.В. Формирование солидарного общества в регионе как фактор предотвращения социальных конфликтов и напряженности
 58. Шмагалскі Є. Самодопомога: технологія соціальних змін /Єжи Шмагалскі, Йоанна Маршал, Павел Йордан /упоряд. Б.Маслич. Київ: ресурсний центр Гурт, 2008. – 80 с.

59. Штомпка П. Социология социальных изменений /П.Штомпка. М.: Аспект-Пресс, 1996. – 296 с.
60. Энциклопедия социологии, 2009 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/socio/index.htm>
61. Яшкова М. Социальный капитал: эволюция концепта // Неприкосн. запас: дебаты о политике и культуре. – 2018. – N 3 (119). – С.196-210
62. <http://samoorg.com.ua/blog/2017/12/27/stan-sotsialnogo-kapitalu-v-gromadah-ukrayini-umovi-formuvannya-ta-rozvitku>
63. <https://consult.e-dem.ua/polls/334> - платформа електронної демократії

Додаток А

Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Трошенко Валентина Федорівна,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статеву чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

04.03.2020

(дата)

(підпис)

Валентина ПРОШЕНКО
(ім'я, прізвище)

Додаток Б

**Методика «Шкала соціальної довіри» Дж. Роттера
(адаптована С.Г.Достоваловим)**

Інструкція: необхідно висловити своє ставлення до кожного твердженням, користуючись п'ятибальною шкалою:

- (1) абсолютно згоден
- (2) згоден
- (3) важко відповісти
- (4) не згоден
- (5) абсолютно не згоден

1. У суспільстві зростає лицемірство
2. У спілкуванні з незнайомими людьми краще бути обережним до тих пір, поки вони не доведуть, що їм можна довіряти.
3. Майбутнє нашої країни залишиться похмурих до тих пір, поки в політику не будуть залучені кращі люди.
4. Страх, презирство суспільства або покарання оберігають більшість людей від порушення закону краще, ніж їх власна совість.
5. Виконання письмового іспиту без присутності викладача призведе до зростання списування.
6. Обіцянкам батькам зазвичай можна вірити.
7. Організація об'єднаних націй ніколи не буде ефективною силою для підтримання миру на планеті.
8. Судова система - це місце, де до кожного проявляється неупереджене ставлення.
9. Більшість людей жажнулися б, якби дізналися, як спотворюються новини, які публіка чує і бачить.
10. Саме надійне – це вірити, що попри те, що говорять люди, вони перш за все зацікавлені у власному добробуті.
11. Навіть маючи інформацію з газет, радіо і телебачення, все одно дуже важко отримати об'єктивне уявлення про події в суспільстві.

12. Майбутнє здається багатообіцяючим.
13. Якби ми насправді знали про те, що відбувається в міжнародній політиці, то суспільство мало б причин бути більш переляканим, ніж воно є зараз.
14. Більшість обраних офіційних осіб щирі в своїх передвиборчих обіцянки.
15. Результати багатьох головних національних спортивних змагань тим чи іншим чином зумовлені заздалегідь.
16. Більшості експертів можна сказати в очі правду про межі їхніх знань.
17. Більшості батьків можна вірити в те, що вони виконують свої погрози покарань.
18. Чи можна вважати, що більшість людей зроблять те, що говорять.
19. У наш конкурентний час кожен повинен бути напоготові, інакше хто-небудь може використати його в своїх цілях.
20. Більшість ідеалістів щирі і часто використовують на практиці те, що досліджують.
21. Більшість продавців чесні в описі товару, що продається.
22. Більшість учнів в школі не будуть списувати, навіть якщо будуть впевнені у безкарності.
23. Більшість фахівців з ремонту не будуть завищувати ціну на послуги, виявивши вашу некомпетентність.
24. Велика частка звернень до страхових компаній з приводу виплати страховки за нещасними випадками є помилковою.
25. Більшість людей чесно відповідають на опитування громадської думки.

Додаток В

Вправи до соціально-психологічного тренінгу формування активної громадської позиції молоді

Метод «Позиції»

Мета: розвинути вміння виражати свою точку зору.

Кількість учасників: без обмежень.

Час проведення: 10-30 хвилин.

Проведення. Учасники стоять в центрі аудиторії. Тренер пояснює етапи проведення методу. Один кут приміщення відводиться для позитивних відповідей, протилежний йому - для негативних відповідей. Тренер зачитує учасникам тези для обговорення. Залежно від свого ставлення до цієї заяви учасники займають позиції на діагоналі, що проходить з кута «+» в кут «-». Учасникам дається трохи часу, щоб кожен з них міг порівняти свою позицію з позиціями інших. Учасникам, які займають крайні позиції, задається питання: «Чим вони можуть обґрунтувати своє позитивне або негативне ставлення до названої тези?». Пояснення вислуховуються групою і тренером без коментарів і обговорення, дискусія не передбачена. Тренер оголошує таке положення, і т. і.

Примітки: 1. Мета методу - не дискусія, а вислуховування різних думок і прийняття їх як даності. Важливо побачити все розмаїття думок, а не домогтися єдиної думки

2. При цьому методі може виникнути щось на кшталт тиску з боку групи - якщо хтось із учасників не хоче відходити далеко від інших і, тим самим, від спільної думки. Щоб уникнути такої ситуації, слід для початку підготувати тези, які можуть бути чітко відкинуті або прийняті учасниками на основі їх особистого ставлення. Так кожен випробує ситуацію, коли він протиставляє себе іншим.

Варіанти. Тренер може попросити обґрунтувати свою позицію не тільки тих, хто зайняв крайні полярні точки, а й інших учасників. При цьому

виникає загальна дискусія. Тільки обговоривши всі найважливіші моменти, можна переходити до наступної тези. Якщо хтось виявить, що його переконали аргументи представників протилежного боку, він може залишити свою позицію і зайняти їхню позицію.

Замість усного пред'явлення тез можна використовувати показ діапозитивів. Замість цього ставлять запитання: «Чи відповідає зображення на слайді нашої теми?», «Пов'язую я його з темою?», «Чи відповідає воно моему уявленню про тему?». Це дає можливість емоційного і асоціативного освоєння теми.

Метод «На лінії вогню»

Мета: оживити протиріччя і тривалу дискусію; розвинути вміння аргументувати свою думку, відстоювати свою позицію.

Кількість учасників: до 30 осіб.

Час проведення: 20-30 хвилин.

Проведення. Учасники стають в одну шеренгу обличчям один до одного, так що кожен має безпосереднього опонента. Одна група відповідає за аргументи «за», інша - за аргументи «проти». Всі пари одночасно починають дискусію за пропонованою тренером тезою. Один учасник називає тільки аргументи на користь, інший – проти цього положення. Кожен намагається переконати опонента в своїй правоті. Через 2-4 хвилини вони міняються місцями і змінюють аргументацію на протилежну. Тепер учасники повинні навчитися використовувати аргументи протилежної сторони. Ще через 2-4 хвилини дискусія припиняється.

На загальне обговорення виносяться наступні питання: «Які аргументи були використані?», «Чи відбулося зближення?», «Чи вдалося когось переконати?», «Які аргументи були використані для переконання?», «Чю сторону було легше відстоювати?» .

Примітка. Деякі учасники приходять в замішання, коли їм пропонують відстоювати положення і наводити аргументи, які вони не

поділяють і не вважають своїми. Проте це дозволяє випробувати аргументи протилежної сторони. Це важливо для ситуацій, коли необхідно когось переконати.

Варіант: самостійне вироблення положення. Групам надається 30 хвилин часу на підготовку з використанням інформаційних матеріалів. Одна група розробляє доводи «за», інша - «проти» з певного питання. Групи стають в одну шеренгу один проти одного. Перший учасник сторони, яка виступає «за», протягом 1 хвилини викладає один або два аргументи на підтримку позиції. Після цього його зупиняють і надають можливість першому учаснику від супротивної сторони привести один або два аргументи на захист іншої позиції. Дискусія ведеться при строгому дотриманні часових рамок. На закінчення відбувається загальна відкрита дискусія.

Метод «Торнадо»

Мета: розвинути вміння наводити аргументи на захист своєї позиції; навчитися ставити запитання і відповідати на них; сформувати культуру ведення дискусії; розвивати вміння взаємодіяти в групі; набути досвіду підготовки повідомлення і виступи з ним.

Кількість учасників: 10-20 чоловік.

Час проведення: 40-60 хвилин.

Проведення. На початку заняття тренер ділить групу на три малі групи і розставляє меблі в формі «Дискусійний клуб» (по два столи складаються разом), фіксує норми і критерії оцінки роботи в групах, розповідає послідовність проведення дискусії. Метод передбачає кілька етапів проведення. За виконання кожного етапу тренер нараховує бали (зазвичай шкала оцінок відповідає кількості груп, що беруть участь в дискусії: три групи оцінюються за трибальною шкалою). Тренер виставляє бали, відзначаючи яскраві виступи учасників на захист своєї позиції, фіксуючи цікаві думки, питання, добре аргументовані відповіді.

Перший етап. Протягом 1-2 хвилин все групи вибирають собі лідерів, придумують назву і девіз. В ході представлення тренер фіксує на дошці (аркуші паперу) назви груп.

Другий етап. Тренер пропонує протягом хвилини навчитися говорити скоромовку (одна для всіх груп) всієї малої групою.

Третій етап. Тренер оголошує тему обговорення і формулює твердження, навколо якого розгортатиметься дискусія. Потім він пропонує одній групі навести аргументи на захист твердження, іншій - спробувати його спростувати. Після уточнення завдання ці групи протягом 10 хвилин готують невеликий усний виступ. Завданням третьої (що залишилася) групи є формулювання 10 питань (по п'ять кожної малої групи) з метою уточнення і прояснення позицій перших двох груп.

Четвертий етап. Презентація роботи малих груп проходить наступним чином. Спочатку виступає лідер групи, яка приводила аргументи на захист твердження. Представники третьої групи задають 5 запитань. На підготовку кожної відповіді групі дається 30 секунд. Тут вступає в силу ще одне правило: один учасник з третьої групи може задати тільки одне питання команді, що виступила. У підготовці відповіді бере участь вся група, але кожен учасник має право представити відповідь тільки на одне питання. Лідер бере участь в обговоренні відповідей на актуальні питання, але не відповідає на них. Це правило діє і на п'ятому етапі презентації. Тренер оцінює виступ лідера і відповіді на питання третьої групи, виставляючи дві позначки.

Потім виступає лідер групи, яка спростовувала запропоноване твердження. Представники третьої групи задають 5 запитань. Тренер оцінює виступ лідера, відповіді на питання третьої групи, виставляючи дві позначки. Тренер оцінює роботу третьої групи, виставляючи відмітки за кожен блок питань.

П'ятий етап. Закінчення дискусії, підведення тренером підсумків групової роботи.

Примітка. Групу від 25 учасників і більше тренер може розділити на чотири групи, дві з яких будуть працювати над текстом, а решта - готувати і ставити запитання

Вправа «Я расту» (Н. В. Самоукина)

Мета: включення учасників в працездатний стан; формування установки на особистісний ріст на психосоматическому рівні.

Час проведення: 5-7 хвилин.

Проведення. Учасники в колі сідають навпочіпки, голову нахиляють до колін, охоплюють її руками. З певного моменту вони починають «рости»: «Уявіть собі, що ви маленький паросток, тільки що з'явився друком із землі. Ви ростете, поступово розпрямляючись, розкриваючись і прямуючи вгору. Я буду допомагати вам рости, рахуючи до десяти. Намагайтеся рости під рахунок: на кожен рахунок додавайте наступну стадію вашого зростання. Постарайтеся вирости до рахунку "вісім", а на рахунок "дев'ять" і "десять" постарайтеся ще підрости, подумки відриваючи п'яти від підлоги, щоб стати ще вище». Після закінчення «зростання» учасникам пропонується сісти на стілець і максимально розслабитися.

Вправа «Мої труднощі» (К. Фопель)

Мета: надання можливості в спокійній і доброзичливій атмосфері поговорити про свої помилки, труднощі та недоліки.

Час проведення: 20-25 хвилин.

Проведення. Учасники діляться на пари і сідають так, щоб не заважати один одному своїми розмовами. Обидва партнери повинні отримати, по меншій мірі, чотири відповіді на наступне питання: «Як ставлюся до почуття розчарування?» (5 хвилин). Потім пари розділяються, кожен шукає собі іншого партнера і обговорює з ним питання: «Наскільки важко мені вмовити інших дати мені те, що потрібно?». Необхідно отримати не менше чотирьох відповідей (10 хвилин). Учасники утворюють нові пари.

На цей раз обговорюється питання: «Що заважає мені досягти успіху?» (5 хвилин). Знову новий партнер і чотири відповіді на питання: «Що я кажу собі, коли зробив помилку?». З останнім партнером - чотири відповіді на питання: «Що я можу зробити, щоб отримати те, чого я хочу?»

Вправа «Лист з майбутнього» (К. Фопель)

Мета: програвання можливих майбутніх особистих або професійних сценаріїв; усвідомлення власних можливостей.

Час проведення: 20-25 хвилин.

Проведення. Ведучий: «Давайте надамо сьогодні вашій свідомості невелику перерву. Ми можемо надати собі додаткову допомогу, якщо поставимо питання нашому несвідомому, яке продовжує працювати навіть тоді, коли ми спимо. Ви знаєте історію відкриття хімічної формули бензолу? Це сталося уві сні. Тому я хочу запросити вас у своєрідний сон наяву. Уві сні ми можемо легко і елегантно переміщатися в часі - перелітати в минуле, в майбутнє, знову повертатися в сьогодні і т. Д. Причому наше несвідоме робить все це з грацією фігуриста, що малює на дзеркальній поверхні льоду химерні візерунки.

Уявіть собі, що ваше несвідоме переміщається на кілька років в майбутнє, наприклад на п'ять, на десять років або на два роки, і з цієї точки майбутнього коментує ваше сьогоднішнє життя, ваші поточні обставини і проблеми. Воно відкриває вам, як ваше життя буде складатися далі. З якогось моменту в майбутньому напишіть собі лист, що малює вам панораму вашого подальшого життя, де сьогоднішні тривоги давно перетворилися в твердий ґрунт завтрашнього дня. Поставте дату, не забудьте написати звернення і підписатися ».

Вправа «Пошук спільного рішення»

Мета: освоїти активний стиль спілкування і розвинути в групі відносини партнерства; оволодіти принципами прийняття завдання та пошуку спільного рішення.

1) завдання «Ермітаж». У цій грі беруть участь три або чотири людини. Одна людина залишається в кімнаті, інші виходять за двері. Інструкція для того, хто залишився в кімнаті: «Ти - білетер в Ермітажі. Ермітаж працює до 18 годин. Зараз вже 17 годин, і людей уже в музей не пускають, але бажаючі є. Твоя задача - послухати людей, які будуть сюди по черзі входити, і вирішити, пустити цю людину чи ні. У тебе немає обмежень: ти можеш пустити всіх, або пустити тільки тих, хто тебе переконає, або не пустити нікого».

Інструкція для учасників за дверима: «Ви прийшли в Ермітаж за годину до закриття. У музей вже не пускають і каса закрыта. На вході ще є білетер. Ваше завдання - продумати аргументацію, щоб вас пустили в музей. Придумувати можна все, що завгодно, але щоб це було в рамках розумного. Ви підходите і намагаєтеся його вмовити. У вас приблизно дві-три хвилини». Оцінюється: аргументи і ефективність стратегії, яку придумали учасники.

2) завдання «Спадщина». Чоловік залишив заповіт вагітній жінці: Якщо народиться хлопчик, то майно ділиться таким чином - дві третини хлопчикові, одна третина - дружині; якщо дівчинка, то порівну. Народилася двійня - хлопчик і дівчинка. Як поділити майно?

Це завдання складніше, так як у нього немає математичного рішення, тому що тут три невідомих, і відповідно, абсолютно правильного рішення немає.

Оцінюється: аргументація, яку використовують учасники гри; спільний (командний) пошук рішення. Дуже важливий сам процес пошуку спільного рішення, то, як ми приходимо до результату, які аргументи використовуються для відстоювання своєї точки зору, наскільки вони вдалі.

Вправа «Вавилонська вежа»

Учасники діляться на 2 команди. Кожному члену команди дається індивідуальне завдання. Індивідуальні завдання: коротко прописані на окремих аркушах, кожен аркуш є суворо конфіденційним для одного учасника. Наприклад, «Вежа повинна мати 10 поверхів» - листок з таким написом вручається одному учаснику тренінгу, він не має права нікому його показувати, зобов'язаний зробити так, щоб намальована спільно вежа мала саме 10 поверхів. Друге завдання: «Вся вежа має коричневий контур» - це завдання для наступного учасника. «Над вежею розвивається синій прапор», «У вежі всього 6 вікон» і т.д. Учасникам заборонено розмовляти і взагалі як-небудь використовувати голос. Необхідно спільно намалювати Вавилонську вежу. Час виконання обмежений (5-7 хвилин).

Обговорення: Чи важко було виконувати завдання? Що здалося важким? Чи успішно була взаємодія в групі? Завдяки чому? Реквізит: кольорові маркери, ватман, заготовлені заздалегідь індивідуальні завдання. Час проведення: 15 хвилин

Вправа «Навіщо мені потрібна ця група?»

Ведучий задає гравцям питання: навіщо вам потрібна ця група? Як група може допомогти досягти індивідуальних цілей? (Кожен учасник називає по 2 мети). Один з учасників фіксує відповіді на дошці. Потім кожен відповідь записується на двох картках. Картки перемішуються і озвучуються учасникам. Далі учасники, взаємодіючи між собою, обмінюються картками. Кожен намагається знайти і отримати картки, на яких записані його власні найважливіші цілі. На виконання цього завдання дається 15 хвилин. Після завершення цієї частини вправи, група знову збирається в коло, кожен розповідає оточуючим, зібрав він картки зі своїми цілями, і перераховує цілі.

Потім кожен відповідає на питання: Чи з'явилися у кого-небудь нові цілі, змінилися Чи пріоритети протягом гри. Як група може допомогти в

здійсненні цих цілей? При цьому нові цілі і пріоритети додають до раніше зробленого списку.

Реквізит: картки форматом 7x10 см, настінна дошка, ручки.

Час проведення: 25-30 хвилин.

Вправа «Емблема групи»

1 етап - герб роду. Інструкція: «У дворян, діти яких могли навчатися в університетах, були родові герби, в яких була зашифрована певна інформація роду. Зараз такої традиції немає. Але всі ви - продовження своїх батьків, як вони продовження своїх, ті продовження своїх. Чим же Ви всі пов'язані, що є у вас спільного? Що такого особливого у вашого роду є? Що про вас можуть сказати сусіди і знайомі? Що є такого цінного в ваших родинах, що Ви несете на собі, що Ви передасте своїм дітям? Що ні в якому разі не можете втратити? Кожна сім'я унікальна. Можливо ваша - дуже працююча; можливо ви любите природу, туризм; може бути у вашій родині пріоритети вищої освіти; а може кілька поколінь вашої родини вчилися в Харкові? Намалюйте це в образах, символах, забезпечте девізом». Якщо в групі є учасники-сироти або з неповних сімей, то є сенс відразу сказати про це: «Звичайно, не всім пощастило народитися в повних сім'ях, і комусь із вас, можливо, хочеться щоб власна сім'я була трохи іншою. Так станьте Родоначальниками. Створіть свій рід на тих цінностях, які ви хочете бачити в своїй сім'ї, в своїх дітях, онуках». На роботу дається 10 хвилин. Після 10 хвилин, знову встаємо в коло. Учасники представляють свій герб.

2 етап - об'єднання. Ведучому важливо підтримати кожного учасника і допомогти йому сформулювати позитивні риси його сім'ї, звернути увагу на схожість гербів: «Подивіться, наскільки ви схожі, хтось більше, хтось менше. Знайдіть серед всієї групи герби схожі на ваші - символікою, девізом і об'єднаєтеся в групи по кілька осіб» (необхідно, щоб вийшло від 2 до 4 груп). Інструкція: "Намалюйте об'єднані герби. Умова: елемент герба кожного учасника повинен бути присутніми на загальних гербі групи. На

роботу дається 5 хвилин. Далі йде презентація групових гербів (по хвилині від групи).

3 Етап - малюємо емблему групи. «Щоб відчувати себе в іншому місці, як вдома, людина бере з собою якусь річ. Щоб Вам було у вашій групі комфортно намалюйте емблему групи, спираючись на ваші об'єднані герби. Можна об'єднувати по сенсів, головне, щоб кожен з Вас міг сказати - Це про мене ». 10 - 15 хвилин.

Реквізит: аркуші А4 на кожного учасника, розділені на 4 частини, кольорові фломастери, маркери, ватмани (1 штука).

Час проведення: 35 хвилин

Вправа «Безлюдний острів»

Уявіть собі, що в результаті корабельної аварії ви опинилися на безлюдному острові. У найближчі 20 років ви не зможете повернутися до нормального життя, в ваші рідні краї. Ваше завдання - створити для себе умови, які змогли б вас задовольнити. Вам необхідно:

А) освоїти острів, організувати на ньому господарство;

Б) налагодити на ньому соціальне життя (створити організацію, розподілити функції, ролі, обов'язки і т.п.);

В) встановити правила і норми спільного життя на острові (у формі 10 основних приписів).

На це вам дається півгодини і повна свобода дій в рамках пунктів а - в.

Обговорення: Що ви відчували під час організації життя на острові? Яку роль ви виконували на острові? Ви були задоволені цією роллю? Якщо немає, то яка роль вам більше б підійшла? Як сприймалося поведінку інших на острові?

Реквізит: аркуш паперу з інструкцією, ручки.

Час проведення: 20-30 хвилин гра, 10 рефлексія.

Вправа «Хороші і погані вчинки»

Учасників ділять на дві команди випадковим чином. Завдання однієї команди - написати якомога більше вчинків, які дозволяють людині поважати себе більше. Відповідно, завдання іншого - написати якомога більше вчинків, через які повага людини до себе втрачається. «Що ви будете вважати в своїй групі добрими вчинками і поважати за них, а що - поганими». За бажанням кожна команда може підкріпити слова малюнками, сценками про відповідні вчинки. Кожна команда представляє свою тему. Далі йде загальне обговорення, учасники погоджуються чи ні зі списком. В кінці ведучий підсумовує все сказане, створюється загальний список.

Примітка: дуже важливо звернути увагу на те, що у кожного є вибір між тими і іншими вчинками, але кожен раз, вибираючи ту чи іншу поведінку, ми набуваємо або втрачаємо повагу до себе. Важливим є усвідомлення учасниками групи святи між вчинками і самоповагою. Виділення самого поняття самоповагу і виявлення його зв'язку з взаємоповагою. А це необхідна умова повноцінного спілкування, без якого неможливий розвиток згуртованості.

Реквізит: аркуші паперу А4 на дві команди, ручки, кольорові олівці, фломастери.